

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf.

Julius—Augustus

4-ik füzet.

Katholikus és protestans erkölesiség.

A dogmák világából ezuttal szálljunk alá. Vizsgáljuk az *életet*, a mint volt és van. Ugy is vallási tekintetben a dogmai különbségek csak annyiban lényegesek, a mennyiben különböző erkölesi életet eredményeznek. Az elvi ellentétek a gyakorlati életben esúcsosodnak ki. A mint a fát gyümöleseiről, úgy a hitet a cselekedetekből lehet megismerni. „A hit cselekedetek nélkül halott.“ A Mózes, Buddha, Confucius, Zoroaster, avagy a Mohamed vallásának az általa teremtett erkölesi élet adja meg jellegzetességét. A mennyire különböznek egymástól a világ vallásai, annyiféle az élet-eszmény, melyet mint legfőbb jót hiveik elébe állítanak. Mózes a törvényességben, Zoroaster a rossz ellen való küzdelemben, Buddha a Nirvánában, Confucius az állam fölvirágoztatásában tüzte ki a vallás gyakorlati célját. A vallás annál inkább megfelelt hivatásának, mennél nagyobb mértékben tudta hiveit a kitűzött élet-eszmény szolgálatába állítani.

A hit és élet, a vallás és erkölcs e szoros viszonyát a kereszténység tünteti fel a legvilágosabban. Már első megjeleneésekor az alapító Jézus személyében az elv és gyakorlat, a hit és cselekedet teljes összhangot mutatnak. Azóta a keresztények sok hitfelekezetre szakadtak s különféle confessiókat alkottak; de mindenik abban kereste léte jogosultságát, ha megfelelő keresztényi életben nyilatkozhatott meg. De milyen a valódi keresztényi élet? E kérdésen törik meg az egység s erre annyiféle a felelet, a hány felekezet van a kereszténység kebelén.

Mellőzve a kisebb árnyalatokat, a kereszténység két fő fejlődési fokának: a katholicismusnak és a protestantismusnak élet-eszményét kívánjuk a lehető történelmi világításban bemutatni, hogy ez által a kath. és protestans erkölesiség közti különbség nyilvánvalóvá legyen.

A mikor a katholicismus élet-eszményeire akarunk rámutatni, akkor nem kell annak egész területét bejárunk. A katholicismus ugyanis kettős erkölcsiséget ismer. Egyik, a mely a *világban* nyilvánul; a másik, a mely a *világon kívül* valósul meg. Ez utóbbi jár a valódi tökéletes élet útjain. A világról való lemondás s annak sokféle kísértéseitől való szabadulás által jut az ember az üdvösség egyedül biztos ösvényére. „Mennél nagyobb a világtól való undorodásunk, annál nagyobb tökéletességünk“ — így vélekednek a kath. írók. Az életnek e szebb, jobb, tökéletesebb és kívánatosabb alakja: *a szerzetesség*. Ennek keretén belül lehet valódi keresztényi életet élni. Az igazi szerzetes a tökéletes keresztény, kiben a kereszténység legszebb eszményei megvalósulnak. Így hát a katholicismus élet-eszménye a szerzetességben jutott kifejezésre, vagyis a szerzetesség által a különböző korokban ápolt élet-eszmény mindig a katholicismus legfőbb eszménye volt. Hogy ez eszményt s annak különböző változatait megismerhessük, röviden be kell pillantanunk a szerzetesség történetébe.¹

A szerzetesség az ember és a világ dualistikus felfogásán alapszik. Kétségtelen, hogy e felfogás gyökerét, már az evangéliumban megtaláljuk. A test és a lélek, a világ és istenországa gyakran mint egymásnak ellenségei jelennek meg. Bármilyen beeses a test, de azért csak annak a megöldökltetése után jut uralomra a szellem és a világ meggyőzése által mehet az ember az istenországába. Ez a felfogás többféle alakban nyer kifejezést az új testamentumi iratokban. De hogy ez alapon a szerzetesség kifejlődhessék, arra különböző körülmények folytak be.

Az első a világ közelgő végének a hitéből származott. Ez a világ csak egy arasznyi. Minden nap lehet várni a végét. Nehéz ítélet következik. A hátra levő rövid idő nem érdemli meg, hogy az ember a világ kívánalmait szerint rendezkedjék be. Sokkal jobb itt lemondani minden örömről és élvezetről, s ezeket az ezután következő igaz „életre“ fentartani. A pogányság minden intézménye a Sátán muukája; de ők (a keresztények) egy jövődő boldog országnak a tagjai. Az elmulás és

¹ A szerzetesség történetének ismertetésében Harnack: *Das Mönchthum, seine Ideale und seine Geschichte*“ cz. művét fogjuk követni.

halál kívánatos, mert az által juthat el az ember az igaz „életre“. S hogy annál biztosabban eljusson, szükséges az önmegtartóztatás s az állati élet elfojtása. A legrégibb keresztények ilyen nemű hitében s annak egyoldalú felfogásában találta meg a szerzetesség első táplálékát.

A 2-ik évszázban már fellépett a *gnosticismus* az egyházban. Bármennyire idegen a kereszténységre nézve ez az új tan, még sem lehet tagadni az erkölcsi életre való befolyását. A szellem és anyag, Isten és világ, világosság és sötétség dualismusa s ezeknek örökre kibékíthetlen ellentéte a gnosticismusban csúcsosodik ki. Az ember csak úgy egyesülhet a világosság forrásával: Istennel, ha az askesis által kiöli magából az ördögi természetet, a mi a Demiurg műve. E pogány talajban fogamzott iránynak erős szószólói voltak az egyházban, s ezért nem is tűnt le a nélkül, hogy a ker. tudatra befolyást ne gyakorolt volna. De ennél sokkal súlyosabb válság elé idézte az egyházat a 2-ik évszáz közepén fellépett *montanismus*. Ugyanis az egyház újabb tagokkal növekedett. Az új tagok nem nyerhettek kellő oktatást a ker. hitben, pogány eszméket hoztak az egyházba, s ezek mindinkább kiszorították az eredeti ker. hitet. Az egyház kezdett elvilágiasodni. A régi lelkesedés tüze többé nem lángolt. A parusia hite elveszítette erejét. A keresztény hit e lankadása és elvilágiasodásával szembe lépett fel a montanismus, mely a kereszténység eredeti eszményeinek a helyreállítását követelte. A világ közelgő végét élénk színekkel rajzolta. Az Úr eljövetelét s az erre következő nagy ítéletet hirdette. A chiliasmusról rajongó lelkesedéssel beszélt. Az istenországa és az ezer éves uralom egy fogalom volt előtte. Ennek eljöveteléért imádkozott naponkint a montanista. E hit s e hitből származott szigorú életszabályok által a montanisták kiváltak az elvilágiasodott egyházból. Hogy annál nyugodtabban várhassák a minden nap közelgő ítéletet, szigorú szabályok szerint ünnepeltek, böjtöltek és nőtlenségben éltek. Sőt, hogy annál szabadabban mehessenek az érkező Jézus elébe, mindenüket eladva, sokan a pusztába vonultak. E montanisták a későbbi szerzetesek előhírnökei. Egyben a montanismus megnyitotta a kettős erkölcsiség kapuját az egyházban.

Az egyház az elvilágiasodás útján a 3-ik évszázban még

tovább ment. Régi reményei már kihaltak, a testvéries élet és közösség megszűnt. A papuralom már előre veti árnyékát. A neoplatizmus s a görög bölesészet többi rendszere, melyekből mind többet vett fel magába, régi eszményeit teljesen elsötétítették. Az egyház kezdett már simulni az államhoz. Ilyen előjelek közt lépett át az egyház a 3-ik századból a 4-ikbe. Ennek már kezdetén megvalósult az állam és egyház egysége. Az egységet az egyház vallás-erkölcsi jellemének a levetkőzésével fizette meg. Többé nem tudta az egyén erkölcsi igényeit kielégíteni. Megelégedett a külső engedelmisséggel s a cultus-formák megtartásával. Ez pedig a léleknek nem adta meg a kívánt nyugalmat. Ezért az elégedetlenség terjed s mozgalom indul meg az egyházban. Már a 3-ik évszázban voltak egyes remetéik, kik a világról való lemondással s a pusztai élet tisztaságával igyekeztek megnyugtatni lelkiismeretüket. A 4-ik század kezdetén, a milyen mértékben terjedt az egyház elvilágiasodása, olyan mértékben növekedett a pusztán lakók száma, kik a családi és társadalmi élet minden kapcsolatát szétszaggatták, hogy annál biztosabban nyerjenek bűnbocsánatot s annál szabadabban elmerülhessenek az Isten szemléletébe. Így tehát az egyház maga kényszerítette az érzékenyebb lelkiismeretű embereket a remetei életre, miután elvilágiasodása által nem tudta őket biztosítani a ker. élet-eszmény elérhetése felől, különösen miután a római birodalom haldoklása a világ közelgő végének a hitét ismételten fölébresztette. Azonban a szerzetesek, bár az egyháztól különböző, sőt ellentétes utat választottak az üdvösségre, azért az egyházból el nem távoztak. Sőt semmi sem bizonyítja inkább az egyháznak már akkor is erős szervezetét, mint az, hogy a szerzetesek, bár az egyház téves iránya ellen léptek föl s nagy odaadással, sőt fanatizmussal szolgálták ügyüket, mégis az egyház irányát meg nem változtathatták.

A szerzetesség keleti talajban termett, hol különben is bizonyos öröklött askétai hajlam uralta a kedélyeket. Egyiptom sivatagjai már a legrégebb idő óta láttak askétákat. Az alexandriai iskolának s különösen Origenesnek a befolyása alatt itt született meg a ker. szerzetesség eszméje is. Thébai Pál és Remete Antal itt éltek, mint az első remetéik. A Nilus mellett épült az első kolostor, a melybe Pachomius összegyűjtötte a

szétszórta élő remetéket, kiket megfelelő életszabályok alá helyezve, alapítója lőn a szerzetességnek.

Az üdvözülés vágya, a világ-gyűlölet és a munkakerülés ezeket csábította a magányba. Már a 4-ik százév közepén egy egész nagy, tarka társaság van együtt. A legkülönbözőbb vágy és érdek foglalja el a tagokat. Egyik menekül a társadalomtól, a másik hivatásától s az azzal járó munkától. Az egyiket viszi az őszinte vágy, a másikat a lelki betegség. Ott az egyik gyarapodni óhajt az ismeretekben, a másik menekül a tudománytól. A csendes bűnbánat mellett a hangos kicsapongások zaja is hallszik.

Az erős szervezet s a komoly, szigorú szabályok a különböző érdekeket és célokat egyesíteni akarták ugyan, de a valóságban mégis különböző fajai és elfajzásai vannak a szerzetességnek. Két irány jellemző különösen. Az egyiket azok képviselik, a kik a társadalomtól menekülve, a magányos szemlélődésben megszerették a munkát és természetet, s a festői művészetnek vagy az irodalomnak lettek a művelői. A másik irányban látjuk az úgynevezett hősi vezeklőket, a kik vadállatok módjára élnek, halálra éheztetik magukat, vagy pedig férgekkel kinoztatják testüket.

Keleten inkább az utóbbi irány érvényesült. Ennek kedvezett az egyház is, a midőn egy látszólag vallásos, de nagyon is fellengős s „erkölesfelettinek” nevezhető ker. eszményt állított fel, mely szerint a ker. hit nem a társadalmi rend és cél-tudatos élet által, hanem az emberiség megsemmisítése, az askezis által éri el igazi célját. Ezért nemesak az egyház, hanem a szerzetesség is lemondott minden történelmi cél-ról és feladatról. A keleti szerzetesség nem járult semmivel az emberiség szolgálatához, mert az ottani szerzetes ma is úgy él, mint ezelőtt évszázakkal: „csendes szemlélődésben és üdvös tudatlanságban”. Az V—VII. százévekben az egyházban érvényesítette ugyan fanatismusát és szerzetesi képzelődését, a minék nyomai vannak ama kor dogmatikai műveiben, de a püspökök reakciója legyőzte ezt a befolyást. Innen kezdve a keleti szerzetesség úgy a világgal, mint az egyházzal szemben a conservatismus képviselője lett. Tétlenségével őrizi a cultust és nemzeti erkölcsöket. Fellengős eszménye mellett a földön maradt. Ilyen silány a keleti szerzetesség története. És e tör-

ténet bizonyítja, hogy az evangélium alapján álló eszmények sorozatában a lélek megmentésére nem a legnagyobb eszme a világról való lemondás.

Minő más képet mutat a *nyugati* szerzetesség! Itt nem csak gazdag és színes története van magának a szerzetességnek, hanem az csinálta úgy az egyházi, mint a világi történelmet. Az egyház kellő közepébe helyezkedve, a történelemnek a leghatalmasabb factora lett. A keleti szerzetességből csakugyan ritka esetben emelkedett ki az egyéniség; de a nyugati szerzetesség története nem egyéb, mint a személyek és jellemeik története.

Miként volt lehetséges e nagy ellentét kifejlődése? Miként válhatott a nyugati szerzetesség ilyen erős történelmi tényezővé szemben a keleti tehetetlenségével? Hiszen keletről jött ide át. Sőt kezdetben nagy ellenszenvvel találkozott? E kérdésekre a keleti és nyugati faj közti különbségben, az egyházi célok eltéréseben, a természeti és culturalis viszonyok ellentétében találjuk meg a helyes feleletet. Nyugaton nem volt az a vak fanatizmus, a mely keletet jellemzi, hanem higgadtság és gyakorlati érzék, melyek a szerzetességet az egyházi érdekek szolgálatába tudták állítani. Nyugaton az egyház nemcsak az Istennek örökös, télen szemléletét tüzte ki ker. célul és eszményül, hanem a világnak meggyőzését is. Itt az egyháznak az államé mellett önálló célja és feladata volt, a mi okot szolgáltatott az egyház és állam közt folyt ama hosszú küzdelemre, mely a középkor történelmén végighuzódik. De a természeti viszonyok is más életre készítették a nyugati szerzeteseket, mint a keletieket.

A szerzetesi életnek a gyakorlati térre való vezetéseért az érdem Nursiai Benedeket illeti. A VI-ik évszázban olyan életrevaló szabályokat alkotott, melyek a szerzetesség fejlődésének egy újabb lépcsőjévé s minden ezután következő ilyen szabályoknak az alapjává lettek. A szerzetesi fogadalom örökös megtartása, a föltétlen engedelmesség, a rendszeres együttlakás, a munkára kötelezés voltak alapelvei ama szabályoknak. S minő eredményeket ért el e rend e szabályok alapján! A tagok munkássága folytán itt hatalmas erdőségek, amott sivatag pusztaságok változtak át termő talajjává. A tudományok különböző ágai lelkes művelőket találtak köztük. A kolostorok

a vallásos élet központjává lettek. A szerzetesség egyház lett az egyházban. Azonban teljes mértékben Róma befolyása alá engedte magát. Egyházi intézménynyé süllyedt s ez romlásának a forrásává lett. A Benedek által felállított eszmények lassankint elhomályosultak. A zárdákban a fegyelem meglazult s a rend felbomlott. A VIII. és IX-ik százévben hiába sürgették egyes lelkiismeretes szerzetesek a rend reformálását s eredeti eszményeihez való visszatérését. Mig végre a X. százévben az egyházzal együtt súlyos válságba jutott s úgy látszott, hogy a szerzetesség szerepét már teljesen eljátszotta.

Azonban már a X-ik százban megindult s a XI-ben elterjedt egy újabb reform-mozgalom, s a katasztrófát feltartóztatta. A clugny-i kolostor alapítása Franciaországban úgy az egyházra, mint a szerzetességre nézve korszakalkotó. Innen indult ki az a valóban katolikus reformatio, mely a nagy *Hildebrand* vezetése alatt a szerzetességet új czélok szolgálatába állította s ezáltal az egyházat viláгурalomra juttatta. Mi volt e mozgalom célja? Az, hogy a szerzeteseket a Benedek szabályainak szigorú megtartására kötelezze. Hogy különösen az askesist életre hívja s a világról lemondott barátok segítségével az egyházat viláгурalomra emelje. Ebből a célból, midőn Hildebrand éppen a clugny-i kolostorból VII. Gergely czimen a Péter székébe ülhetett, a világi papokat is a szerzetesek mintájára igyekezett formálni. Behozta a coelibatust és küzdött a simonia ellen, mert csak így vélte az egyház uralnát az egész világra kiterjeszthetni. A hierarchia érdekében fölébredt asketái szellem úgy az egyháznak, mint a szerzetességnek lendületet adott. A clugny-i zárda lett az a tüzhely, melyben az egyházi élet tüze először lánggra lobbant. Innen kiindulva, bizonyos vallási lelkesülés járta át nyugat népeit. Ennek az enthusiasmusnak következménye: a keresztes háborúk. A szentföldről az eddigi szerzetesi eszmények egy újabb elemmel gazdagodtak: „egyek lenni a megváltóval a szeretetben és az ő követésében“. Ez új elem az eddig szendergő egyéniségeket a zárda falai közt is fölébresztette, mi által az erkölesi élet is lendületet vett. Ebben a lendületben keletkeztek a Karthausi, Cistercita, Premontrei, Kármelita és más szerzetes rendek. Azonban a szerzetesség az egyházzal való erős szövetsége miatt még nem tudott a kellő magaslatra emelkedni. Mindenekben a viláгурalomra vágyó egy-

ház politikája vezérli s az általa előidézett reform is az egyházi céloknek szolgált. Így lett a világról való lemondás a világuralom alapjává, a gazdagság és hatalom forrásává.

Az egyház és a pápaság célját elérte. A világuralmat megszerezte. A hierarchia szervezetét kiépítette. Fény és gazdagság csillogása hamisította meg az evangéliumi egyszerűséget. És éppen ez volt, a mi ismételten katasztrófával fenyegette az egyházat. Dicsőségének és hatalmának a súlya alatt roskadozott. A gazdagság elvakította. Hűséges csatlósa: a szervezetesség lett ismét a megmentője.

Már maga az egyház is kénytelen volt meglátni azt a nagy távolságot, melylyel az evangéliumi egyszerűséget elhagyta. De az egyházban is mind sűrűbben emelkedtek a hangok, melyek az egyházi nyomás és a hierarchia túlkapásai ellen tiltakoztak. *Assisi Ferencz* a közelgő veszély nagyságának a sejtelmében az eddigivel egészen ellenkező eszményt állított az egyház elébe, mi által a szervezetességnek újabb irányt adott, az egyházat pedig egy időre megszabadította a katasztrófától. Az új eszmény volt az evangéliumi szegénység, szemben az egyház világhatalmával. Ez eszmény megvalósítására szervezte Szent Ferencz a *kolduló rendet*. Milyen mélységes buzgalom és nemes szándék jellemzi a férfi törekvéseit. Milyen nagy szolgálatot tett a kereszténységnek, midőn a pápaság mindent elnyelő gazdagságával szembe állította a szegénység koldustarisnyáját; midőn a szervezetességet, a mely eddig az aristokratia számára létezett csupán, népies intézménynyé tette s ezáltal az evangéliumot a nép körébe visszavitte. Mennyi lelket megnemesítettek az ő kolduló barátjai a sötét középkorban az őszinte bűnbocsánat hirdetésével! Hány az egyháztól elidegenedett lélek tért vissza az egyházba az új eszmény varázshatalma alatt! De magán az egyházon is meglátszott az új irány hatása. A politika helyett más teret választott a működésre. A tudományok és művészetek pártolására nyújtotta ki kezét. A legkiválóbb scholastikus írók az új egyházi irányból merítették az inspirációt. Ezek által az egyház, különösen miután a Domo-kos-rend is támogatta, erőt kapott a XIII-ik százévben megmegújuló eretnenség legyőzésére.

Fájdalom, a Szent Ferencz magas eszménye nem sokáig világolt az egyház előtt. A pápaság mindinkább érezte azt a

nagy ellentétet, mely az eszmény és az ő tényleges helyzete között fennáll. Ezért azt az eszményt mindenáron elhomályosítani igyekezett. Eretnek tannak jelen'ette ki a szegénység evangéliumát s a vagyonszerzésre különböző hamis jogczimeket eszelt ki. Magában a rendben is kitört a meghasonlás, a mennyiben egyesek ragaszkodni óhajtottak az eredeti szabályokhoz, mások meg a pápával egyetértőleg csak enyhítését kívánták. Az utóbbi irány győzött. A koldustarisnya magába fogadta az aranyakat. A szegénység jelszava alatt gazdagság lakozott. Így a Szent Ferencz által felállított eszmény vég-eredményében az erkölesi fogalmak meghamisítására s az erkölesi élet aláásására vezetett.

Még egy rendről kell megemlékeznünk, mely a nyugati szerzetességnek végső kifejlődése, mely a mult tanulmányain okulva, számió körültekintéssel értékesítette azokat a saját czéljaira. Ez a rend: a *Jezsuiták rendje*. Alapításának dicsősége a spanyol Loyola Ignácz nevéhez fűződik. A Loyola fanatizmusa ezt a rendet a XVI-ik évszázban a reformatio ellen állította fel. Nyíltan bevallott czélja: a viláгурalom. Ez egyetlen czél szerint ítél meg mindent. A szerzetesség régebbi eszményeit: az askesist, a világról való lemondást csak eszköznek tekinti a czél felé, s csak annyi értéket tulajdonít nekik, a mennyiben viláгурalmához hozzájárulnak. Annak érdekében felhasználja a szegénységet úgy, mint a gazdagságot, a vallást úgy, mint a politikát, a tudományt úgy, mint a tudatlanságot. Nem válogat az eszközökben, mert „a czél szentesíti“ azokat. Így egy egészen különleges erköleltségnek vetette meg az alapját. Az egyházzal szemben mindig megőrizte függetlenségét. Egyházi eszközzé soha sem süllyedt, mert jól látta, hogy elődeinek is ez volt a romlása. Sőt még az egyházat is kész a maga czéljainak alárendelni. Így lett a jezsuiták különleges erkölelstanában az askesis politikává, a kegyesség mystikává s az erköles diplomatiává. E rend hatalma és befolyása előtt a többi rendek meghajoltak s ezáltal megszűntek történelmi tényezők lenni. Így tehát a szerzetesség utolsó autentikus szava, végakarata: a jezsuitismus.

Nem akarjuk a szerzetességnek a tudomány és a gyakorlati élet különböző téerein a multban szerzett érdemeit elvitatni; de már azt kérdésbe kell tennünk, hogy minő befolyás-

sal volt az *erkölcsei* életre? Járult-e valamivel az erkölcsei fogalmak tisztázásához az a szerzetesség, melyet kath. egyházi részről mindig a ker. élet legtökéletesebb alakjának tartottak? E kérdésre a felelet megvan a fenti vázlatos előadásban, mely a szerzetesség szárnalmas vergődését állítja elénk. Vajjon a szerzetesi élet magukat a szerzeteseket segíti-e egy olyan erkölcsei gyakorlatában, mely részükre az evangelium szerinti üdvösséget biztosítja? Nem, sőt ellenkezőleg, a szerzetesség lelki kevélységre vezeti az embert. A szerzetes a maga szentségének és tisztaságának gondolatával elámitja lelkiismeretét s meggyöngíti annak éberségét és őrködését. Az a hamis tudat, hogy helyzeténél fogva az üdv biztos útján van, megfosztja az alázatosságtól s büszkévé teszi Isten előtt. Szerzetesi helyzete naponkint eszébe juttatja a farizeus imáját: „Uram, hála-kat adok, hogy nem vagyok olyan, mint más emberek.“ Az ilyen elvakult lelkiismeret és szerzetesi fenhéjázás eredményezte azt az erkölcset, mely a reformatio korában napirenden volt, eme közmondás jelezvén a legjobban: „A mit az ördög irtózik megtenni, minden tartózkodás nélkül megteszi egy barát.“ A ker. erkölcseknek és üdvnek sokkal biztosabb útján van az a publikánus, a ki így imádkozik: „Uram! könyörülj rajtam, bűnösön“.

Hát kifelé, befolyása által mennyiben mozdította elő az erkölcsei életet? Keleten a társadalom kerülésével, a világ elhagyásával s „erkölcsefeletti“ fellengősségével a valódi ker. erkölcsek megölője lett, mert a ker. erkölcsek virágai a társadalmi élet talajában teremnek. Nyugaton fel-felcsillanó eszményeivel ideiglenes eredményeket ért el az erkölcsek mezején; de végeredményében mindenütt az ellenkező cél szolgálatába csapott át. Arra tanította a világot, hogy hangzatos jelszavak alatt miként lehet hamis portékát árulni. Ezáltal a ker. erkölcset meghamisította s azt világi célok szolgálatába állította. Az így meghamisított erkölcsek mellett volt lehetséges, hogy a szerzetesi fogadalom elveszítette minden komolyságát s arról egy német apát kedélyesen így nyilatkozott: „Semmi okom a három szerzetesi fogadalom ellen panaszolni. A szegénység fogadalmá-
ugyanis 100.000 arany évi jövedelmet hoz, az engedelmességi fogadalom a birodalmi fejedelmek mellé emelt, a mi pedig a harmadikat illeti: az Isten egy kedves családdal áldott

meg.¹ De a szerzetesség nemcsak meghamisította az erkölcsi fogalmakat, hanem az által, hogy minden meggondolás és önállóság nélkül idomította át eredeti eszményeit s adta oda magát az egyház hűséges szolgálatába, a rabszolgai erkölcsnek lett előmozdítója. Szóval akármelyik oldalát nézzük a szerzetességnek, abban nem hogy a keresztényi élet legtökéletesebb alakját látnók, hanem annak határozott ellentétét: a ker. erkölcsnek nyílt megtagadását s azzal ellenkező elvek szolgálatát. A szerzetesi erkölestanban a szabadság ismeretlen fogalom, az alázatosság: látszat, az engedelmisség: szolgaság, az őszinteség: képmutatás, a lemondás: uralomvágy, az Isten képére teremtett ember: parancsszóra mozgó gépezet. Maga az erkölcs nem cél, hanem csak eszköz. Ilyen kétnyelvű erkölestant a kereszténység nem ismer, nem tűr, az az evangelium szellemével homlokegyenest ellenkezik. A hol mégis ez lábra kapott: ott a kereszténység céljával, szellemével és irányával teljesen ellenkező érdekek befolyásolták a lelkeket s rontották meg az erkölcsiséget.

Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a Luther komoly lelkiismerete még a kolostorban sokszor ellentétbe jött e kifordított erkölcsi elvekkel, hogy később az által vélt az emberiségnek legnagyobb szolgálatot tehetni, ha az erkölcsi életnek új alapjait rakja le s a tökéletes életben új ösvényeket mutat. Valóban a reformatio az erkölcsi fogalmakat is megtisztította s az evangeliumnak megfelelően alakította át. Már az által, hogy az erkölcsi élet igazi területét nem e világon kívül, hanem a világban helyezte el, visszatért a Krisztushoz, a ki maga is nem szerzetes módjára valamely zárdában, hanem a világban, az emberek között élt és munkálkodott. A protestantismusként ez a lépése a reformatio alapelvéből: a hit által való megigazulásból következett. Idővel ez az alapelv szüntette meg a test és a lélek, az anyag és szellem dualismusát, mely a kath. erkölestan alapját teszi. A protestantismus szerint a hitnek megszentelő ereje van. Hitből származhatnak az élet legjobb és legnemesebb cselekedetei s a hit megszenteli az ember minden munkáját. Ugy a testi, mint a lelki munkásság kedves Isten előtt, ha az hitből származik. E felfogás mellett megszűnt a kettős

¹ Dr. Hase: „A Prot. Polemika kézikönyve.” II. k. 42. 1.

erkölcsiség lehetősége. A mint egy a hit, úgy egy az erkölcs is. A zárdában elmélkedő apácza nem kedvesebb Isten előtt, mint a gyermekeiért imádkozó édesanya. A kolostor magányában szemlélődő barát nem szerez nagyobb érdemet, mint az a földmives vagy iparos, ki véres verejték árán táplálja családját. Sőt a kolostor a bűn tanyájává változhatik át hit nélkül, míg az élet legközönségesebb munkamezőjén az erény leg szebb virágai fejlődnek a hit sugarainak a behatása folytán. Így ingatta meg a reformatio a kolostorok fundamentumát.

A szerzetesi fogadalom, mely a kath. erkölcsiségnek legfelsőbb lépcsője, a protestantismus szerint fölösleges, ha őszinte; ha pedig nem őszinte, akkor erkölestelen. A ki őszintén, erős meggyőződésből adja át magát valamely célnak s elhatározása minden nap megújul lelkében, a külső fogadalom nélkül is elérheti célját. Ha pedig a pillanatnyi fölhevülésben tett szerzetesi fogadalom tart valakit meggyőződése ellenére a szerzetesi célok szolgálatában, akkor az illetőnek minden cselekedete erkölestelen, mert képmutatás. A protestantismus az ilyen kétnyelvűséget nem türi, mert szerinte „szívből származnak az élet cselekedetei“.

A szabadság, éppen úgy, mint az élet, Isten adománya. Senkinek sincs joga sem az egyikről, sem a másiktól lemondani, hanem kötelessége azokat a társadalom javára és Isten dicsőségére értékesíteni. A hol megszűnik a szabadság, ott ki van zárva az erény lehetősége. Az erényben való gyarapodás, a fokról-fokra haladás a protestans erkölcsi élet igazi célja.

Nem kell a történelemhez fordulnunk, hogy a protestantismusnak a különböző korokban ápolt élet-eszményét kimutassuk. Ez az eszmény csak egy, a melyet a Krisztus állított előnkbe: az *erkölcsi tökéletesség*. Ez az eszmény formált derék jellemeket, de maga soha sem alkalmazkodott a körülményekhez. Békében és háborúban, az üldöztetés és megpróbáltatás napjaiban mindig ez volt a legfőbb jó, a megközelítendő élet-eszmény. Ez az egyetlen méltó célja a ker. életnek s minden más ennek alája van rendelve. A protestans embert nem a jutalom reménye viszi az eszmény után, mert jó cselekedeteivel a jutalmát önmagukban találja meg. Protestans felfogás szerint szentek nincsenek s fölösleges jó cselekedetekkel senki sem dicsekedhetik, mert bármennyi jót tegyen valaki s bár-

milyen hűséggel szolgálja családját, hazáját, egyházát, mégis mindig elmondhatja Pál apostollal: „Nem hogy immár elértem volna a czélt, hanem igyekszem, hogy azt elérjem“. S ha vannak, a kik messze kiemelkednek embertársaik sorából, emelkedésük nem valamely fogadalomnak vagy elkülönített életnek tulajdonítható, hanem annak, hogy nekik az erkölesi erő talentuma nagyobb mértékben adatott. „A kinek pedig többet adtak, attól többet is kívánnak“. E tekintetben a kath. csodatévő szentekkel szemben teljes öntudattal hivatkozhatunk a Zwingli, Channing, Parker, Martineau és Kriza János-féle jellemekre, a kik a világban s a társadalomban élve, hittel és munkás szeretettel, megmutatták, hogy miképen lehet és kell igazi ker. életet élni, az erkölesi tökéletesség útján előre haladni, Isten és világ szolgálatát egyesíteni.

Ezekre alapítjuk amaz erős meggyőződésünket, hogy a Jézus szellemén alapuló erkölesi elvek a protestantismusban jutnak határozott kifejezésre, hogy ez elvek hatása alatt fejlődnek a valódi ker. jellemek, kiknek jelszavuk e krisztusi mondás: „Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes“, állandó eszményük: a tökéletes élet, a mély felé hittel és munkás szeretettel szabadon törekszenek.

VÁRI ALBERT.

A tordai unitarius gymnasium története.

Ez iskola, melynek multját és jelenét főbb vonásokban ismertetni szándékozom, sok tekintetben nevezetes; mert: *a)* Torda-Aranyos vármegyének ennél magasabb fokozatu tanintézete nem volt sem a multban, s nincs maiglan sem; mert: *b)* itt nyerte a vármegye intelligentiájának legnagyobb része első iskolai nevelését és ismereteit; mert: *c)* szervezete egészen különbözött s különbözik ma is minden hason intézettől; s mert: *d)* ez volt a tiszta unitarismus bölesője s ez a legelső tisztán unitarius tanintézet.

Alapítása egyidejű az unitarius vallás terjedésével Erdélyben. Torda az első városok közé tartozott, hol a reformatio tért foglalt. Azonban nemcsak elfogadta a felvilágosodás tanait, hanem az a dicsőség jutott osztályrészébe, hogy falai között és piaczi nagytemplomában tartatott 1557-ben az az országgyűlés, mely Európában legelőbb mondotta ki a vallás és lelkiismeret szabadságát és törvénybe iktatta, hogy mindenki azt a hitet követheti, a melyet akar.

Tudva van az is, hogy Tordára az első zsinat 1566. martius 15-ikére hivatott össze, a melyen Krisztusról az unitariusok értelme szerinti hitezikk megállapittatott. Ott a magyar nemzeti papok Blandrata György és Dávid Ferencz elnöklete alatt megjelentek és hitvallást adtak ki. Confessioual az apostoli hitformát fogadták el, mivel az Isten örök igéjével megegyezik, mivel mindazt a tant magában foglalja, a mi az üdvösségre szükséges és a melyben hitünk megnyugvást találhat.

Ennek az unitariusok értelme szerint megállapított keresztény tannak hirdetésére, mint két Tordában papokat és iskola-mestereket rendeltek. „Itt kezdődik az unitarius vallás hajnalnyilata Erdélyben“.

1568. január 6-án ugyancsak Tordán a következő szabadelvű törvényt hozták: „Urunk ő Felsege, a miként ennek előtte

való gyűlésében országával, közönséggel a religio dolgáról végzett, azonképpen mostan is ez jelenvaló gyűlésben azt erősítik tudniillik, hogy minden helyeken a predikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kik, az ő értelme szerint és a közönség ha venni akarja, jó, ha nem pedig, senki kényszerítéssel ne kényszerítse, az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly predikátort tarthasson, a kinek tanítása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek a predikátorokat meg ne bántassa. Ne szidalmaztassék senki az előbbi constitutiók szerint; és nem engedtetik az senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegeessen a tanításért, *mert a hit Isten ajándéka*. Így iktatták be az unitarius vallást a törvényesen elismert vallások közé. Ezt a jelenetet örökitette meg Kriesch Aladár nagybecsű festményében.

Oly népes egyházközség, mint a tordai, már kezdetben sem lehetett el iskola nélkül, mert az unitariusok minden időben és mindenhol kiváló barátai voltak a nevelésnek és oktatásnak.

Hogy az unitariusoknak már keletkezésük első éveiben volt Tordán iskolájuk, azt igazolja János Zsigmondnak 1557. június 1-én Tordán kiadott rendelete, melyben meghagyja, hogy a tordai lelkésznek és iskolamesternek (rector) a dézsma negyedét kiszolgáltassák. Az első iskola minden valószínűség szerint a birtokukba került piaczi nagy templom közelében, vagy az azzal szemben levő parochiális telken volt elhelyezve, később arra a helyre építették, hol ma az unitarius templom van. Ez, a mint a templom délre néző falán ma is látható feliratos kő mutatja, 1589-ben épült fel. A felirat ez: *Judice Nicolao Pogány Opus hoc in laudem et gloriam nominis Dei et emolumentum studiosae Juventutis erigebt. MDLXXXIX.* Magyarul: *Ez az épület emeltetett az Isten nerének dícséretére. dícsőségére, és a tanuló ifjúságnak hasznára, Pogány Miklós bírósága alatt 1589-ben.*

De hogy ez előtt is lehetett az unitariusoknak Tordán iskolájuk, erre nézve Kénosi Tózsér János rector, ki az iskola meglevő Matriculái közül a legrégebbit 1746. nyarán kezdette vezetni, igen valószínű hozzávetést állít fel. Hivatkozva ugyanis arra, hogy már 1578-ban oly virágzó egyházközségük volt az unitariusoknak Tordán, hogy ez év martiusában itt már zsi-

natot tartottak, a melyen 322 pap vett részt: ez alapon hiszi, hogy kételkedni nem lehet, miszerint már a mondott 1589 év előtt is volt az unitariuskoknak itt iskolájuk.

A Kénosi leírásából azt látjuk, hogy az 1589-ben épült iskolai helyiség, keletről nyugatnak tartó, hossz egyközény alakú (oblonga) emeletes épület volt. Az emelet az egészen végig nyuló folyosó mentén, két sorban előbb 12 szobára, vagy úgynevezett kamarára volt fölosztva, mindenik 3—3 ágyra számítva; de ezeket 1747—8-ban még megszaportították kettővel. E szobák egészen a tanulók lakására voltak átengedve, mert tanintézetünkben a szegényebb vidéki tanulók eleitől fogva elszállásolást is nyertek s nyernek még ma is.

A földszinti részen volt egy auditorium (nagy hallterem), egy classis (tanterem) s a rector lakhelye 3 szobával. Az egész előtt a délnek néző homlokzaton fedett folyosó végig. Az alsó rész egészen kőépület, de a felső szobáknak 3 oldala boronafa, csak a negyedik kőfal. Mindezekből láthatjuk, hogy már az első iskolai épület is eléggé jelentékeny volt.

De kegyeletünket és hálánkat az első alapítók iránt nem róhatjuk le, mert nevüket sem irott emlék, sem szóhagyomány nem őrizte meg korunkig. A sokkal később élt Uzoni Fosztó István egyháztörténeti írónk is csak annyit tud alapításáról, hogy a *prima lapide per unitarios incepta*. Valószínű azonban, hogy a tordai unitarius egyházközség és Torda városa költségén épült az első iskola, mert később is ezek tettek legtöbbet az iskola fentartásáért.

De a belsőszervezetéről már ez időből is tudhatunk annyit, a mennyiből megítélhetjük, hogy ez iskola már akkor sem volt valamely jelentéktelenebb *particula* vagy népiskola. Kénosi ugyanis azt írja az említett auditoriumról, hogy abban a *togatus* (egyenruhás) deákok theológiára és poésisre oktattattak; s ott végezték reggeli könyörgéseiket (*preces*), énekgyakorlatokat és más kötelességeiket.

Uzoni Fosztó István pedig kéziratban maradt egyháztörténelmének 361. lapján azt írja ugyanarról, hogy abban *theologia*, *poesis*, *rhetorica* és *dialectica* adattak elő s hol a *togatus* ifjak könyörgések, énekek és szentbeszédnek elmondásában gyakoroltattak és más iskolai kötelességeiket végezték.

A classisról pedig azt írja Kénosi, hogy az a syntaxisták, etymologisták és alábbvalók tanterme volt. Tehát már ez időben is annyit és oly tantárgyakat tanítottak Tordán, a mennyinél többet, avagy csak annyit is, kevés helyt, vagy éppen nem is egész Erdélyben; úgy, hogy iskolánk már akkor is megérdemlé a később kapott gymnasium nevet, habár még akkor csak sehólának hívták.

A tanítást egy rector, régi néven csak iskolamester, végezte a maga mellé felvett collaboratorokkal, jobb tanulókkal. Kezdetben a rectort az egyházközség választotta, ki egyuttal a városi jegyzőséget is viselte. Az intézet feletti főhatóságot az egyházközség, illetőleg a városi tanács gyakorolta. E kettő akkor egybe volt forrva. A nyárádszentlászlói zsinat végzése szerint, 1679-ben, az egyházi főtanács vette gondjai alá a tordai iskolát, mert a tatárok dúlásai miatt elszegényedett ekklezsia a fentartási költségeket nem tudta hordozni. Ez időtől fogva az iskola mindig az egyházi főtanács felügyelete alatt állott. A főtanács választja tanárait és tanítóit, szabja meg tantervét és hordozza költségeit.

A rectorok kötelessége volt a tanuló ifjuságot igazgatni, kormányozni és a jó erkölcsökben nevelni. A rectornak kezdetben a helybeli lelkészszel együtt segítségére voltak a város birái, tanácsosai és más előkelő emberek, mint főtenyezők az ifjuság erkölcsének szabályozásában; ezeknek ítélőszéke elé tartozott az ifjuság állani, s határozatai kötelező erővel birtak. A miként azonban Lykurgus nem hozott törvényt az apagyilkosság ellen, nem hívén, hogy valamely gyermeknek oly gonosz érzése lehetne, hogy a kitől életét és jólétét ingyen kapta, annak életét elvegye: hasonlóképpen ennek az iskolának első alapítói azt hitték, hogy kihágás miatt egy tagja sem lesz tömlőzre méltó. Semmiféle börtönről sem gondoskodtak; a legnagyobb büntetést a tanuló ifjuságtól való elkülönítésbe vagy a kizárásba helyezték.

Az iskola mesterei vagy igazgató tanárai közül első helyre teszik *Bogáthi Fazakas Miklóst*, a híres költőt. Azután a XVI. százából felemlítik id. Járai Jánost, Szentmártoni Bálintot és Csanádi Pált, a későbbi püspököt.

Az 1589-ben épített iskola sokat szenvedett Básta korában. 1601. nyarán Básta és Mihály vajda a Keresztes mezőre

szállottak. Torda az első napokban lángokba borult. Egymásután kétszer is felgyújtották az általuk gyűlölt várost, bosszút akarván állani, a miért a mult ősszel az erdélyi felkelő nemeseknek gyülekező helye volt. Az iskola tetőzete, ablakai, ajtói mind elégték, régiség- és éremtára kirabolattott. Básta irtotta ki Uj-Torda unitarius lakosságát is úgy, hogy csak két uj-tordai unitarius papról van tudomásom, egyik Sztárai Miklós, a másik Varsolczy János. Az első meghalt 1582-ben, a második, mint 1607-től kolozsvári unitarius pap, 1628-ban.

Hogy az iskolát elpusztítása után hány évvel, miféle költséggel, kik építették fel a XVII. száz elején, arról Uzoni mitsem tud. Még 1608-ban is romban feküdt az egész város.

A hivek áldozatkészsége azonban újból helyreállította az iskolát. Torda város 1603-ban vásárrendszabályt alkotván, elrendelte, hogy a mészárszékről minden széktől, minden szombaton egy-egy font húst adjanak az iskolabeli ifjuság számára. Folyt az iskola építése és kiigazítása még 1665-ben is, midőn a szentlászlói zsinaton az esperesek megbizattak, hogy egyházköröként eszközöljenek gyűjtést a tordai iskola építésére.

A XVII. száz elején más veszedelem is fenyegette az iskolát. Náprágy Demeter r. kath. püspök azt a titkos jelentést és javaslatot küldötte fel a császárhoz, hogy az unitariusok minden iskoláját be kell zárni, gyarapodásuk eszközeit megtagadni és így e bűnös eretnység szerzőit, pártolóit a jó útjára visszavinni.

Az 1648. esztendőben az egyházi főtanács a tanulóknak az intézetbe leendő felvételére vonatkozólag ezt a határozatot hozta: A 16 esztendőseken kezdve és a kiknek hangjuk megváltozott és a kik a grammatikában a declinatiokhoz és conjugatiokhoz értenek, azok vétessenek fel, azokat a mester is tartozik felvenni, nem játszodván össze (colludo) a deákokkal.

A XVII. évszáz igazgatói közül nevezetesebbek voltak *Kromer Péter*, *Nagysolymosi Koncz Boldizsár*, a ki 1663-ban püspökké választatott és Szentiványi *Bartók János*, ki mint a tordai unitarius egyházközség hirneves papja halt meg 1711-ben. Az iskola harmadik renovatioja 1694-ben történt, a mikor a templom megújítására is egyuttal a Tordán tartott zsinat alkalmával gyűjtést rendeztek.

De alig épülte ki sebét egy hosszú százév folyama alatt ez az iskola, a Rákóczi-féle szabadságharcz idejében azok a gyujtogató kezek, melyek a gyujtó esővát már egyszer rádobták a tudomány csarnokára, azt ismét elhamvasztották. Erre vonatkozólag az egyházköri jegyzőkönyvben 1706-ról következő feljegyzés áll: „Ezen időben három dánokkal kevert vegyes lovas és gyalogezred tanyázott Tordán, a kik iskolát, parochiát, sőt még a templomot is megszállották; nemsokára az ó-tordai unitarius parochia körül a katonák tüzet támasztottak, az unitarius templom, iskola és mindaz, a mi Ó-Tordában a város szépségét alkotta, lángokba borult és hamuvá lett. A szegény tanulók néhány évig, mig az iskola néhány szobája elkészülhetett, a piaczi templom puszta boltjaiban és a czinteremben tanyáztak, mert egész Torda város romban lévén, a boltokat egy kereskedő sem bérelte ki. Iskolamester sem volt 1711-ig, az iskolai ifjuság szétszóródott. Midőn a kolozsvári iskola exactora, Karácsonfalvi Veress András 1711. április végén a tordai rector-ságba bevezettetett, nem volt kiket igazgasson, ezért Kolozsvárról hoztak 16 tanulót. Ezek szétmentek Aranyosszékre kéregetni, hogy a még meglevő lakószobákat kijavithassák. S a puszta iskolába tanítványokat gyűjtöttek s csak így kezdődhetett meg a tanítás a hamvaiból feléledni kezdett iskolában.“

1715-ben a deésfalvi zsinaton a ruinában levő tordai iskola megújítására gyűjtést rendeztek.

A XVIII. száz harmadik tiz évének első évében ismét nagy csapás érte a tordai unitariusokat, melynek hatását az iskolának is meg kellett éreznie. Ugyanis 1721. nov. 21-én gr. Hugó Domján, a már 1566. óta birt piaczi főtemplomot fegyveres erővel elfoglalta az unitariusoktól a katholikusok részére. Így az unitariusok imahely nélkül maradvá és mert újnak építésére költségük nem volt, még ugyanazon évben kénytelenek voltak az iskolai auditoriumot foglalni el és alakítani át oratóriummá. De az épület többi része ezután is megmaradt iskolai helyiségnek. Nem lévén remény a piaczi templom visszakapására, az egész iskolát templommá alakították át s helyébe 1784. táján új iskolát építettek fából. A tordai unitarius egyházközség saját költségén 4 szobát építtetett, a melyhez a XIX. száz elején még 8 szobát toldottak, szintén fából. Ugyan e száz elején az iskola udvarának keleti részébe

egy 3 szobából álló kőépületet építettek közkölségen rectori lakásnak.

Ez az iskolai épület időnkig fennállott, de a mult száz hatvanas éveiben, a százév elején épített faépületek használhatatlan állapotba jutván, az egyházi képviselőtanács kezdeményezése folytán 1865-ben részint közadakozásból, részint az iskolai alapok felhasználásával a rectori házzal kapcsolatban 4 szobából álló kőépület emeltetett. Ugyanakkor a rectori lakás szobái megnagyobbítatván, tantermekké alakították át és a rectori lak helyett 1861-ben a Jobbágy András hagyatékából a Kazinczy-utczában egy külön telekre új igazgatói lakás építettett, a mely lakás az iskola mellett folyó patakon át hiddal köttetett össze az iskolával.

Később 1874-ben az új iskolai épület 6 kőből épített szobával toldatott meg, s a régi faépület szétszedett anyagából egy 4 osztályu faskamara építettett. Jelenleg az épületben 13 szoba van, melyből 7 tanterem, 3 lakószoba, 1 könyvtár helyiség, 1 váróterem és 1 raktáruul szolgál.

Az egész épület felépítése, a 3 első szobán kívül, a melyek a rectori házból csak átalakítottak, mintegy 30.000 koronába került. 1892-ben a pusztaszentkirályi Jobbágy-féle eladott birtok árából 3500 forinton megvásároltuk a Kazinczy-utczai 7. számu házastelket tanári lakásnak. A célnek meg nem felelő roskatag épület helyébe 1897-ben, az iskola házbéréből tőkésített pénzből, 4000 forinttal egy szép házat építettünk. Van benne 4 szoba és egy előszoba, konyha, kamara és két osztályu pincze.

Fennebb már említettem, hogy a középiskolának régebben csak egy tanára (rector) volt, a ki maga mellé a jobb tanulók közül collaboratorokat (segédeket) választott és ezek segítségével végezte a tanítást. Ezek közül egyiknek czime exactor volt, a ki a rectornak az iskolai rend fentartásában segédkezett. A collaboratorok és exactorok magántanítványoktól és az iskolai jövedelmekből kaptak némi segílyt.

A collaboratorokkal való tanítás az 1773-ik évig tartott. Ekkor határozta el a főtanács először, hogy a püspök ajánlatával publicus praeceptor, vagy köztanító hozassék a kolozsvári főiskolából, kinek 30 frt évi fizetését az ekklezsia fedezte, a kisebb praeceptor, a ki valószínűleg a jelesebb diákok közül

választatott, 8 frt évi fizetést kapott a tandijból; a tandij többi része pedig egyenlő arányban elosztott a rector és a köztanító között. Később két-három köztanító is küldetett a rector mellé, a kiknek egyike iskolafőnök (senior) néven az iskolai rendtartásra felügyelt, az iskolai esküdtzszékeken elnökkölt és az iskolai díjakat beszedte. Fizetésüket mindnyájan a vallás-közön-ség pénztárából kapták.

Ezek a köztanítók a rectorral együtt az egész iskolát tanították; az elemi osztályok némelyikének tanítása egy-egy tanulóra bízott, mint például e sorok írójára is az 1 elemi osztály tanítása, V. gymnasista korában, az 1869/70 isk. évben, minden díjazás nélkül.

A legrégibb érdemsorozati jegyzőkönyvek szerint az intézetben következő osztályok voltak: 1. Oratores. 2. Poëtae. 3. Syntaxistae. 4. Etimologistae. 5. Conjugistae. 6. Comparistae. 7. Declinistae. 8. Legentes. Az 1—2 osztályt tanította a rector; a 3—4 osztályt a köztanító; a többieket a jobb tanulók (collaboratores).

A XIX. évszáz első felében, a nevelésügy körül élénk mozgalom indult meg az unitarius egyház kebelében, melynek lelke Brassai Sámuel volt. Az ő kezdeményezésére az egyházi főtanács 1841-ben a latin nyelv helyett minden iskolájában a magyar nyelvet tette tannyelvvé. 1842-ben már a tordai iskolában is az osztályok, tanulók és tantárgyak nevei magyarul irattak. Innen kezdve az 1853/4. isk. év végéig 9 osztály emlegettetik, azután V. gymnasialis és 3 elemi osztály, (1858/9-től a 4-ik elemi osztály is) s a görög nyelv is felvétetik az V-ik gymn. osztály tárgyai közé. Az iskolai esztendő a legrégibb időktől kezdve ünnepélyesen zárattak be, s az érdemsorozatok felolvasása alkalmával a jobb tanulók között jutalmak osztattak ki, melyek részint egyesek adakozásaiból, részint kegyes alapítványokból kerültek ki.

Az 50-es években a kormány megszabta minden iskolánál a tanárok létszámát és azok fizetését; az algymnasiumoknál 6 tanárt kívánt alkalmaztatni. A cél nem az volt vele, mint most, hogy ezáltal a tanítás sikeresebbé tétessék, hanem hogy a szegényebb felekezetek a terü alatt roskadjanak össze és iskoláikat adják át a kormány kezébe nemzetellenes ezélokra. De az egyház most is megmentette iskoláit. 1855-ben a hivek, egye-

sek és ekkleziák részint készpénzben, részint pedig kötelezvényekben mintegy 100.000 forintot adakoztak a közpénztár javára. Ily módon lehetségessé vált a tanárok számának szaporítása.

A tordai iskolában az első rendes tanári állomás a rectori mellé az 1856-ik évben rendszeresített, a mikor az ekklezsia papja, Albert János, féltanári fizetéssel rendes tanárrá neveztetett ki. 1857-ben egy segédtanári állás rendszeresített, a mely 1863-ban rendes tanári állomássá emelkedett. 1872-ben az ekklezsia kántora is köztanítóvá rendeltetett ki, az elemi osztályok tanítása a deákok kezéből egészen kivéttett és így a collaboratorságnak vége szakadt. 1873-ban rendszeresített a 4-ik tanári állomás, oly módon, hogy félfizetését az iskola pénztára hordozza. Ez időtől fogva tanított a V. gymnasialis és 4 elemi osztályában 4 rendes tanár és 4 köztanító egész 1878-ig, a mikor átalakított az algymnasium állami polgári fiúiskolává.

Erre vonatkozólag szerződés jött létre a közoktatásügyi ministerium és az unitarius vallásközönség között, melynek értelmében az átalakítás fokozatosan történt meg. Az 1878/9. isk. évben az I. és II. gymn. osztályokat alakították át polg. isk. osztályokká, az 1879/80. évben a III., az 1880/1. évben a IV., az 1881/2. isk. évben az V. osztályt.

Az átalakítás csak a gymnasialis osztályokra vonatkozott, a 4 osztályu elemi iskola továbbra is a vallásközönség felügyelete alatt maradt. A szerződésben kikötöttet, hogy a polgári osztályokban a vallásközönség a latin és görög nyelvet, mint rendkívüli tárgyakat, saját költségén oly mértékben taníttassa, a mint azt a gymnasiumi tanterv megköveteli. A polgári és elemi iskola egy igazgató alatt állanak, kit az egyház ajánlatára az állam nevez ki, s az egyház által reá ruházott dolgokról is számadással tartozik. A felekezeti iskola céljaira tett vagy ezután teendő alapítványok, ösztöndíjak, egyházi javadalmak osztogatására, kezelésére, a benlakási kedvezmény és magántanítóság odaitélésére és rendezésére, a benlakási díj megállapítására, egyáltalában az eddigi és ezutáni felekezeti iskola minden oly vagyónára nézve, melyek az államnak át nem adattak, az unitarius vallásközönség hatósága sértetlenül fenmarad.

A szerződésileg át nem adott dolgok felett első fokon az unitarius iskola igazgatósága rendelkezik. A polgári iskola ügyét pedig a gondnokság intézi, melynek létszámát szintén a szerződés állapítja meg, a melynek értelmében az hatnál több nem lehet. E létszámban benne vannak: a tordai unitarius középiskola két felügyelő gondnoka, a vármegye és a város egy-egy kiküldötte, a tanfelügyelő, mint az állam képviselője, a ki a gondnokság elnöke, és az igazgató, ki a gondnokság jegyzője. A 18587—1895. sz. ministeri rendelettel a tanfelügyelői és gondnoksági elnöki állás, mint egymással össze nem egyeztethetők, szétválasztattak egymástól s elnöknek vármegyei tisztviselőt neveztek ki.

A szerződés 20 évre kötött, 1878. sept. 1-től 1898. aug. 31-ig; lejárván a 20 év, meghosszabbított további 5 évre, ennek leteltével még két évre, összesen tehát 27 évre, 1905. aug. 31-ig. A szerződési idő alatt az iskolai épület conserválásáról nagyobb részben az állam gondoskodott; s azonkívül az egyház által nyújtott kedvezményekért évenként 1040 forintot fizetett az egyház pénztárába. Összesen 5 tanterem és egy tanári szoba adatott át az államnak, teljes felszerelésével együtt és mindazokkal a tanszerekkel, melyekre az elemi iskolánál szükség nem volt. Átadatott az igazgatói lakás is, azzal a kikötéssel, hogy annak jó karban tartásáról az állam gondoskodik, minthogy az igazgatónak szálláspénzt nem fizetett.

Minthogy az intézetben a classicus nyelveket — habár mint rendkívüli tárgyakat is — a gymnasiumi tantervnek megfelelő mértékben tanították, azért annak tanulói hosszas ideig minden akadály, minden felvételi vizsga nélkül mehettek át a középiskola megfelelő magasabb osztályaiba. Erre a körülményre, a mely az 1883-ik évi középiskolai törvénnyel ellenkezett, felhivatott a ministerium figyelme, minek eredménye egy ministeri leirat lett, mely szerint e polg. iskola tanulói ezután az 1892/3 tanév elejétől kezdve, csak úgy fognak bármely középiskola — még a kolozsvári unitarius főgymnasiumot sem véve ki — megfelelő felsőbb osztályaiba fölvétetni, ha a classicus nyelvekből fölvételi vizsgálatot tesznek.

E rendelet következtében, és bizonyos más ok miatt is, az unitarius vallásközönség az V. osztályban a classicus nyelvek tanítását az 1892/3. tanév elejétől kezdődőleg beszüntette

s ezzel megszűnt az V. osztály is, tanulók hiányában. Helyébe az I. osztályt párhuzamossá tettük, mert a tanulók száma évről-évre mindig gyarapodott, úgy, hogy az 1904/5. tanévben már 231-re ment.

A tordai középiskola mindig féltve őrzött kincse volt úgy a városnak, mint az egész vidéknek, felekezeti különbség nélkül; czime megváltoztatása után sem szűnt meg iránta az érdeklődés, mert most is ez volt a városnak és vármegyének legmagasabb tanintézete s némileg a gymnasiumot is pótolta. De mivel csak polg. iskola volt, a gymnasium iránti vágyat a közönségből nem tudta kiirtani. Hova-tovább mind nagyobb lett a kívánság, mozgalom és áldozatkészség egy Tordán felállítandó gymnasium iránt. Torda-Aranyoskör és az iskolai igazgatóság sem tudta összedugott kézzel nézni, hogy a szerződés megszűntével ősi multu tordai algymnasiuma nyomtalanul elenyésszék. Mozgalmat indítottak tehát az algymnasium visszaállítása tárgyában, melynek élére nemsokára Ferenc József püspök állt, a ki 1904. oct. 2-ára ez ügyben értekezletet hívott össze Kolozsvárra. Abban állapotok meg, hogy az oct. 30-án megtartandó egyházi főtanácsot kérni fogják a következő határozat kimondására: „Az egyházi főtanács óhajtja a tordai algymnasium visszaállítását s útásítja az E. K. Tanácsot, hogy készítse el a tervezetet, állítsa össze a szükségletet és a meglevő fedezetet s a mutatkozó hiány fedezésére jelölje meg a forrásokat“.

Az egyházi főtanács ily értelemben határozott. Az E. K. Tanács a nevelésügyi és pénzügyi bizottságot bizta meg javaslattétellel és az ügy előkészítésével. A két bizottság 1905. január 21-én együttes ülést tartott. Tárgyalta az előre elkészített tervezetet, mely szerint egy IV. osztályu algymnasium fentartásához évenként mintegy 27.000 korona szükséges, ennek fedezésére rendelkezésre áll 15.000 korona s így 12.000 korona hiány mutatkozik. A bizottság a tervezetet elfogadta s az E. K. Tanácshoz terjesztette, azzal az ajánlattal, hogy a hiányzó összeg pótlására, illetve a visszaállítandó gymnasium segélyezésére keresse meg Torda városa és Torda-Aranyos vármegye közönségét is. Torda városa évi 4000, Torda-Aranyos vármegye évi 6000 korona segélyt ajánlván meg, a június hó 18-án tartott rendkívüli főtanács kimondotta, hogy a tordai gymnasium

I., II. osztályát f. évi szeptember elején megnyitja és az igazgatót megválasztotta. Ime, a leányzó nem halt meg, csak aludott; aludott, hogy a multak fáradsalmait, szenvedéseit kipihenje s megújulva emelkedjék ki s világítson, mint világítótorony, még százévekig s ha kell, ezerekig a beléje és körülötte özönlő nemzedékeknek. A közérdekeltség, részvét és jóakarát, mely a multban annyi időn át fentartotta ez intézetet, nem hült ki, sőt új lánggra éledt; most is őröködik az felette s megmarad továbbra is, mint biztos záloga a jövődőknek

VARGA DÉNES.

Árkosi Benedek korfestő elmélkedései és hazafias imái 1660-ban.

(Második közlemény.)

Az alábbiakban még Árkosi két nagyérdekű könyörgését mutatjuk be, melyek az 1660 körüli erdélyi társadalom s politikai és közállapotok feltűnő mély süllyedését szomorúan ecsetelik.

II.

Foglyokért való imátság.

Menynek, Földnek, Tengernek és minden azokban lévő állatoknak Teremtője, mi Urunk Jésus Christusnak dütsősséges Attya és Istene! ki a te népedet sok képpen sanyargatod, hogy a te irgalmasságodból és szeretetedből ki ne rekedjenek. Kelj fel, Uram, a te nyomorult népeidnek pusztulásokért, és a szegényeknek fohászokodásokért; könyörülj minden foglyokon, kik a te nevedet segítségül híjják. Légy irgalmas minden ő bűnöknek; ne veszed el őket, az ő hamisságokkal edgyütt, hanem adj és engedj poenitentiára való üdőt és alkalmatosságot ő nékiek, hogy minden ő bűnökből te hozzád megtérjenek és minden sanyarúságokból megszabadulván, szentségben és igazságban szolgálják Isteni méltóságos nagy nevedet.

Kiváltképpen, oh irgalmas Isten, hallgasd meg sirásokat és óhajtásokat a te szent fiadnak drágalátos vérével szereztetett keresztényidnek, kik e világi kegyetleneknek rabságokban estenek és sokféle nyomorúságokat szenvednek. Hallgasd meg, Uram, kiáltásokat, miképpen meghallgattad az Aegyptumi szolgálatban nyomorgó népedet és kegyelmesen megszabadítád őket. Mostanis azon isten vagy te, veled lakik az irgalmasság, és nem rövidült meg a te hatalmas karod. Imé bėjöttek, Uram, az idegenek a te örökségben, és megferteztették a te gyülekezetet, melly a te nevedről neveztetik. A te szolgálidnak holt testeket vetették eledeül az Égi madaroknak, és a kiket kegyelmedben befogadtál vala, azoknak testeket a kegyetlen vadaknak. Kiontották az ő véreket, mint a vizet, és nem volt, ki eltemetné őket. Elvitték keserű rabságra a te szegényidet és terhes iga alá vetették a

te választott népedet. Légy segítséggel azért a te megromlott foglyaidnak mi szabadító Istenünk, ne mondják a kegyetlen népek: *hol vagyon az ő Istenek?* Mennyen bé elődben az foglyoknak fohászokadások és a te hatalmasságodnak nagysága által tarts meg azokat, a kik halálra rendeltettek.

Te vagy, Uram, az erő, mely a tengert megszáraztotta, hogy a megszabadultak általmehessenek rajta. Kelj fel, Uram, öltözd fel az erőt mostan is mint régen; *ne haggyad a fenevadoknak torkában görliczédnek lelkét.* A te árváidnak gyülekezetekről ne feletkezzél el; tekints kegyelmesen a te szövetségednek megtartóira és ments meg őket az hűtötleneknek nyomorgatásitól. Kelj fel, Uram, és forgassad a te ügyedet, emlékezzél meg a te gyalázatodról, mellyel téged minden napon illetnek a te ellenségid. Szánd meg, Uram, a te elveszett népedet; adj vigasztalást az ő szomorúságokban, hogy a te nevedért a reájok bocsáttatott csapást békével szenvedjék. Ne engedjed kialunni benne a te szent isméretedet és félelmedet, hogy se nyavalyák, se szükségek, *se az hűtötleneknek adományjok és csalogatások, se az ördögnek álnoksága nékiek ne árthasson.* A te esudálatos erőddel és bölcseségeddel mutass utat nékiek a megszabadulásra, oldozd meg köteleket és mindenható erőd által szabadíts meg őket, hogy megmenekedvén, nagy vígan ditsírhessék szent nevedet és megismérjék minden népek, hogy gondviselő és szabadító Istenek vagy a tégedet szeretőknek. Szerelmes fiadnak nevében hallgass meg! Amen.

III.

Fegyver ellen való könyörgés.

Seregeknek Ura Istene, mi Urunk Jézus Krisztusnak dűcsőséges szent Attya, ki teremtetted a mennyet és földet az te nagy hatalmaddal és kiterjesztett karoddal és nincsen semmi te előtted elrejtven. Ki irgalmasságot cselekszel ezer iziglen a tégedet szeretőkkel; és az Atyáknak álnokságokat az ő fioknak kebelökben kiöntöd ő utánnok. Te vagy a nagy Isten seregeknek Ura; a te neved nagy tanácsú és nagy cselekedetű, mert a te szemeid nyitván vadnak az Adám fiainak minden útaira, hogy megfizess kinek-kinek az ő útok szerént és az ő cselekedeteknek gyümölese szerént. Ki miképpen az Izraélt az Aegyptumnak földéből, azonképpen a mi atyáinkat is kihoztad az ő sovány földökből és a síros földön őket letelepítvén, feltámasztottad az ő szívekben a te mennyei szent igasságodnak fényes csillagát, törvényeddel megékesítetted és az örök életnek tudományával tápláltad és legeltetted őket mi velünk egyetemben.

Mi peniglen, oh nagy és rettenetes Isten! te ellened vétkeztünk és a mi Atyáinkkal együtt álnokságot és hamisságot

cselekedtünk és a te sz. fiad által előnkben adatott szentségre és békességre vezérlő törvényedtől messze távoztunk. A mi nemzetünk és az egész keresztenség által hágtá, Uram, az te törvényedet és minnyájan elhajlottunk tőled, hogy ne hallanók a te szódat, és nem kerestük, Uram, az te orczádat, hogy megtérnénk a mi hamisságainkból és figyelmeznénk az te igazságodra. *Ez okáért, Uram, az mi földünk szintén elpusztítottat az ellenség által, városink tüzzel megégettettek, tartományinkat szemünk láttára megemésztették az idegenek: sőt ha te, Seregeknek Ura, magot nem hattál volna minékünk, mint Sodoma olyanok lóttunk volna, és hasonlók volnánk Gomorhához.*

Mind ezekkel is nem fordult el, Uram, mi róllunk az te haragod; hanem mégis kinyujtva a te kezed mi ellenünk; mert az nép is meg nem tért az ő megverőjéhez és az Seregek Urát nem keresték meg. Azért Uram, *sok népek támottanak fel mi ellenünk, összegyűltenek a földnek királyi és a fejedelmek tanácsot tartottanak az te néped ellen.** Igen megsokasottanak a mi ellenségink; sokan mondgyák a mi lelkünknek: nincsen szabadulásunk az Úrtól. De te, könnyörülő Isten, kihez minden nyavalyáinkban felkiáltván, segítséget tanálunk, ki mindenkor az erőtléneknek erőssége voltál, a szükölködőknek gyámola, nyomorúságában oltalma, szomorúságában vigasztalója; mikor a kegyetleneknek indulatjok hasonló volna a kőfalrontó árvizhez, erőssége és gyámola voltál. Mostan is Uram, a mi nyomorúságainknak mélységéből emeljük fel te hozzád a mi szemeinket; hallgass meg minket sz. fiadnak nevében! Mutasd meg a te csudálatos irgalmasságodat, fogadj minket szárnyaidnak árnyékában az hütötlének előtt, kik minket háborgatnak és ellenségink előtt, kik életünket halálra környül vötték. Uram, a te szerelmedért, mellyel szerettél minket a te sz. Fiadban, távozzék el a te haragod és búsulásod az te népedtől és ne adjad a te kevés számú hiveidet gyalázatra mindeneknek, kik mi körülünk lakoznak. Ne büntess, Uram, a mi bűneinknek érdeme szerint felindult rettenetes haragodban, hanem az te Atyai kegyes indulatod szerint fogadj minket oltalmodnak hajlékában minden veszély ellen, hogy látván az te népedhez való jó voltodat, nagy lelki buzgósággal és örömmel ditsírhessünk tégedet. Te monddtad, Uram, minden hiveidnek, hogy ha az te rendelésidet megszegik és az te poroncsolatidat meg nem őrizik, meglátogatod vesszővel az ő bűnököt; de el nem vészed azoktól irgalmasságodat és az te igaz mondásodat el nem változtatod. Elvettétél, Uram Isten, minket és megrontottál, a mi hamisságink miatt, kemény dolgokat mutattál az te népednek és keserűségnek borával itattál minket. Gyógyíts meg, Uram, a te

* Itt a lengyel unitáriusok üldözését is érti. A száműzöttek egy része éppen ekkor telepedett le Erdélybe.

megrömlött hiveidnek sebeit, és a te jobb kezeddal szabadíts meg minket.

Noha pedig megszoktad kegyelmes Atyánk, *azokat gyalázní, kik a te népedet rontják és nyomorgatják*,* megrontod a sattszoltatókat; mindazonáltal csak azt kívánjuk, Uram, hogy szabadíts meg minket az ő nyomorgatásoktól, kik hasonlók a prélát szomjuhozó orosz-lánokhoz. Te magad ostorozz inkább kegyes Atyánk, minket és ne adjad a mi lelkünket vérünk szomjuhozó ellenségünknek kezében. Tiéd, Uram, az erő, mely a tengert megszáraztotta s a mély-séges örvényeknek vizeit úttá változtatta, hogy a megszabadultak általmehetnének. Te szégyenítetted meg az kevély és ellenek káromkodó Senacheribet; te cselekedtél eleitől fogván minden csudálatos dolgokat: nem rövidült meg Uram, az te karod, hogy most is meg ne szabadíthatnál minket. Szabadíts meg azért minket az ő kezökből, hogy e földnek minden országi ismérjék meg, hogy csak te vagy egyedül az Ur. Legyen nyilván mindeneknél, hogy nem emberi erő, hanem az te hatalmad szabadít meg minket minden veszedelemből.

Építs meg, Uram, az elpusztult Sionnak falát, hogy a te népednek szegényi ahoz folyamodjanak. Töröld el a könnyhullatást a mi orezáinkról és vedd el az te népednek gyalázatját. *Emeld fel minden nemzetségek közt az te zászlódat, hadd gyűljenek oda minden keserűségben élepedett foglyaid!* Oh igazságban gyönyörködő Isten! lágyíts meg a te sok látogatásiddal a mi kemény szíveinket; taníts meg a te ítéletiddel a vakmerő bűnösöket, had térjenek meg te hozzád az ő bűnökből. Taníts meg minket az te szent törvényidnek és a békességnek útára és e sok háborúságokban vigasztalj meg, Uram, kérünk, a lelki Sionnak igaz lakóit; építs meg a te népednek pusztaságát és ígreted szerint tedd olyanokká annak kietlen helyeit, mint az gyönyörűségnek kertit, hogy abban találtassék öröm, hálaadás és ditsiretnek szavai. Jöjjön ki, Uram, a törvény te tölled és jelents meg az te ítéletedet *minden népeknek világoztásokra*; közelítsen mindenekhez az igaz Idvezítő, a te sz. Fiad, hogy minden helyeken lakozó népeid megismérjenek tégedet és a te karodban vessék az ő reménségeket. Mi nekünk pedig adj bátorságot és tökéletességet, hogy semmit ne féljünk az kegyetlenektől. Ne bocsáss, Uram, erőnk felett való rongálást és nyomorúságot a te hiveidre, hanem hamar látogass meg, Uram, minket a te kegyes szabadításoddal, hogy mi is meglátván a te jóvóltodat az élőknék földében, fiúról-fiúra, nemzetségről nemzetségre: áldjunk és felmagasztaljunk tégedet. Sz. Fiadnak nevében kérünk hallgass meg! Amen.

*

* Itt alighanem II. Rákóczi Györgyre gondol, ki 1660 tavaszán esett el Kolozsvár mellett, a fenesi csatatéren.

Érdemesnek tartottuk megismertetni olvasóinkkal e rég elhunyt jeles tudósnak legérdekesebb munkáját, mely a mostoha sajtóviszonyok következtében máig csak kéziratban maradtatott fenn. 1660-ban írta ezeket Árkosi Uzonink szeriut. (Historia Unitar. II. 222.) 1661-ben már maga az író is elhagyta hitfeleit. Elköltözött sok társával együtt az akkor Kolozsvárt „duló kórvészben“. Mint Székely Sándor az unitár. egyház történetében írja: csudának tartották összes kortársai a korán elhunytat nagy tudományáért. Feltűnt éles elméje ifjú korában még a művelt külföldön is. Örömmel említjük, hogy dr. Veress Endre, a magyar tudós akadémia tudós megbizottja, Árkosi Benedeknek sok érdekes emlékére akadt a mult évben a paduai egyetemen. Megtalált leveleit az akadémia fogja kiadni. S mi szivünkben örvendezhetünk annak, hogy a régmult, mostoha idők eltemett nagy halottjai ime, még évszázak mulva is, föltámadnak sirjokból, hogy a megérdemlett örök becsülésben itt e földön is halhatatlan érdemök szerint részesüljenek.

KANYARÓ F.

Egyháztörténelmi adatok.

CLIX.

Tanuvallatás arról, hogy Atyhán, Pálfalván és Korondon a megnevezett személyek milyen vallásuak ?

Korond, 1625. július 24.

Szolgálatunkat írjuk kgdnek, mint minekünk becsületes urunknak s vice királybiránknak. Az úr Istentől minden jó szerenését és boldog hosszú életet kívánunk kgdnek uram megadatni. Hozá minekünk *Korond* megyéjében lakó *Killyéni Márton*, ki most korondi praedikátor, az kgd czéduláját, melyben kgd parancsol minekünk, hogy valakiket mi előnkbe hina ez feljül megirt Márton pap, azokat mi megvallatnók. Azért mi engedvén az kgd parancsolatjának, elmenénk oda az helyre, úgy mint az korondi *Ravasz* György házához, in anno 1625. die 24. Julii; azért mi azoknak vallásokat bevettük, mely valóknak vallások ezképpen következnek.

*Atyha.*¹

Fülöp György, atyhai sóvágó, annorum 75, juratus, et examinatus, fatetur hoc modo: Én tőlem azt kérdezték ott, hogy melyik hiten vagyok s melyik vallást tartom, az *Dávid Ferencz* vallásán vagyok-e, az vagy pápista valláson. Én arra azt felelém, hogy én az pápás vallást tartom.

Fodor János, nemes ember, atyhai. A. 50; jur. et ex. fat. h. m.² sicut primus testis.

Kerestély János, atyhai, nemes ember; 40; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Török Pál, nemes ember; A. 30; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Barabás Ferencz, atyhai, sóvágó; A. 52; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Nagy György, szabad székely; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

¹ Az eredetiben ennek a falúnak neve a leíró tévedéséből kimaradott.

² Rövidség kedvéért ezeket a szokott kifejezéseket ezután így fogom adni.

Kovács Dániel, atyhai, nemes ember; A. 36. jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Miklós György, atyhai, sóvágó; A. 40; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Máthé Bálint, sóvágó, atyhai; A. 60; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Fülöp Bálint, sóvágó, atyhai; A. 50; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Boldizsár András, szabad székely; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Küs András, szabad székely, atyhai; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Török Lőrincz, szabad székely, atyhai; A. 40; jur. et ex. fat. h. m.; sicut primus testis.

Sebe Máté, szabad székely, atyhai; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Küs Ferencz, nemes ember, atyhai; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Küs András, nemes ember, atyhai; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Barabás Máté, szabad székely, atyhai; A. 39; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

László Bálint, szabad székely, atyhai; A. 32; jur. et ex. fat. h. m.; sicut primus testis.

Küs György, nemes ember; A. 28; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Dosa Birtalan, nemes ember, atyhai; A. 35; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Szabédos Balázs, nemes ember, atyhai; A. 40; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Lázár Bálint, nemes ember, atyhai; A. 60; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Fülöp Pál, nemes ember, atyhai; A. 49; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Máthé István, sóvágó, atyhai; A. 45; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Kovács Imre, nemes ember, atyhai; A. 50; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Fodor Miklós, nemes ember, atyhai; A. 50; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Fodor Gergely, sóvágó, atyhai; A. 52; jur. et ex. fat. h. m.: Én az Dávid Ferencz vallásán vagyok.¹

Gáspár Péter, szabad székely, atyhai; A. 28; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

¹ Sicut primus testis, kitörülve.

Tót György, szabad székely, atyhai; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Tót János, szabad székely, atyhai; A. 26; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Pálfalvi Mihály, atyhai; A. 50; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis. etc. etc.

Pálfalva.

Demeter Jakab, pálfalvi; A. 50; jur. et ex. fat. h. m. Én azt feleltem ott, s itt is azt felelem, hogy én az korondi praedikatornak megattam az bért, s ezután is megadom, de én az ő praedikatióján háromszornál többször nem voltam, mert én az én házam népét szabaddé (*így!*) hattam vele, hogy ők ha elmennek, sőt el is mentek, de én az pápai hütöt tartom s tartanám örömetesen.

Küs Imre, nemes ember, pálfalvi; A. 35; jur. et ex. fat. h. m. Az ősim s atyám az pápai hiten volt s én magam is azon nyugottam meg.

Szabó Mátyásné Sára nemes asszony, pálfalvi; A. 75. jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

István Ferencz, nemes ember; A. 52; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Ilyés Bálint, nemes ember, pálfalvi; A. 60; jur. et ex. fat. h. m. Én az Dávid Ferencz vagyok, s abban is leszek, mig élek.

Orbán Péter, nemes ember; A. 50; jur. et ex. fat. h. m., sicut Valentinus Ilyés.

Nagy Ambrus, veres drabant; A. 40; jur. et ex. fat. h. m., sicut Valentinus Ilyés.

Bartalyus János, nemes ember; A. 52; jur. et ex. fat. h. m. Én azt feleltem, hogy én az Dávid Ferencz vallásán vagyok s azon nyugott meg lelkem is.

Györfi István, nemes ember, pálfalvi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., sicut primus testis.

Mátyás Demeter, veres drabant, pálfalvi; A. 40; jur. et ex. fat. h. m. Én az mi nézi, háromságos vagyok, de én ennek az papnak örömet adok bért.

Nagy János, veres drabant, pálfalvi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Én egyebet nem mondtam ott is, hanem én az egy Istent az ő áldott szent fiával egyenlőnek vallom.

Lukács János nemes ember; A. 40; jur. et ex. fat. h. m., aként felele az mint Nagy János.

Bartalyus Imre, nemes ember, pálfalvi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Én az atyát az ő szent fiával együtt hiszem.

Györgyfi Pál, nemes ember, pálfalvi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Én azt feltem (*így!*) ott is, itt is azt felelem, hogy én az szent háromságot vallom, én pedig emberi találmánt nem hiszek.

Pálfalyi István, nemes ember, pálfalvi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Én az Dávid Ferencz vallásán vagyok, nem az pápista valláson, mert én eddig is az unitaria religion voltam s ennek utánna is azon leszek, az mig az ur ő szent felsége, az ő szent lelkének általa igazgat s vezérel, ennek utánna is abban ügykezem azt az igaz vallást tartani.

Szőcs Balázs, nemes ember, pálfalvi; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., én ezen az valláson vagyok, az min ez az pap, mikor Isten más értelmet ad, tehát hiszen meglátjuk, mit ad Isten.

Küs András, lófő ember, pálfalvi; A 32; jur. et. ex. fat. h. m. Ott is így feleltem, itt is azt felelem, hogy az ősom s atyám micsoda vallásban volt, én azt mondtam, hogy gyermek koromban jut eszembe, hogy pópás vallást tartnak vala, de az után az féle vallási praedikátort hozának, tehát én az Dávid Ferencz vallásán voltam, de ennek utánna nem tudom mire vezérli Isten dolgomat.

Beke Péter, Pálfalvi István házában lakó; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., én ott is ezt feleltem, s itt is ezt felelem, hogy most is ennek az Dávid Ferencz vallásán való papnak attam meg az bért, s ennek utánna is valaménemő tanítót tart az megye, ennekem az megyéhez kell hallgatnom, én azért papot nem hozok soha, hanem ha az megye hoz: annak adok bért. etc. etc.

Korond.

Sükei Ferencz, nemes ember, korondi; A. 60; jur. et ex. fat. h. m., pópás mind fiaival együtt. (A sorok közé beszúrva más tintával): és ennél többet, hogy láttam lóganét az ezintereben. (Szintén beszúrva): Hallattam, hogy inquirált az hit dolgából Fábíán Tamás és társat keresett.

Benedek Péter, nemes ember; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Gáspár Bálint, szabad székely; A. 75; jur. et ex. fat. h. m. Uny Religio.

Balázs György, szabad (így!); A. 75; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.¹

Péterfi Ferencz, szabad székely; A. 28; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Kovács Miklósné, Orsolya asszony; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., én religiot nem vallottam ott az első feleletben, sem penig itt nem vallottam.

Péter papné, Katalin asszony; A. 50; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Péterfi Gergely, szabad székely! A. 28; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

¹ Pópás áthúzva.

Huszár János, Kovács János jobbágya; A. 40; jur. et ex. fat. h. m.¹ (A sorok közé beszurva): Az hit dolgánál inquiralt kérdésekre, hogy micsoda hiten vagyon.

Ambrus Márton, nemes ember, korondi; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Ambrus Mártonné, Zsófi asszony; A. 26; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Péterfi Gergelyné, Margit asszony; A. 28; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Szász Antal, szabad székely; A. 62; jur. et ex. fat. h. m., én az atya Istent szent fiával²

Benedek Pál, szabad székely; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Szász István, szabad székely; A. 32; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Kovács Miklós, szabad székely; A. 60; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Dienes Imre, szabad székely; A. 40; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Ravasz János, lófő ember; A. 40; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Pap István, korondi; A. 40; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Nagy Kovács János, sóvágó; A. 45; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Pál Márton, szabad székely; A. 35; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Gáspár Bálintné, Katalin asszony; A. 35; jur. et ex. fat. h. m. Az mely valláson az uram vagyon, én is azon vagyok.

Szász János, Ravasz János házában lakó; A. 35; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Birtalan János, só aknához tartozandó; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Kovács Mihály, sóvágó, korondi; A. 25; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Eössi János, szabad székely; A. 45; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Fábián János, nemes ember; A. 40; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Nagy Tamás, szabad székely; A. 80; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Nagy Máté, nemes ember; A. 40; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Kovács György, szabad székely; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

¹ Pópás törölve.

² A további fejelete hiányzik.

Kovács István, szabad székely: A. 32; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Telekfalvi Jakab, szabad székely; A. 25; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Fodor Bálint, nemes ember; A. 25; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Ravasz Mihály, szabad székely; A. 32; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Tiborez András, szabad székely; A. 25; jur. et ex. fat. h. m. Vallom én az Krisztust üdvözítőnek lenni, Istenségét is vallom, az szentírás szerint.

Balázs Péter, szabad székely; A. 25; jur. et ex. fat. h. m. Én ennek az mi praedikatorunknak vallásán vagyok.

Menyhárt Gergely, szabad székely; A. 26; jur. et ex. fat. h. m. Uny R.

Balázs János, szabad székely; A. 60; jur. et ex. fat. h. m., pópás.

Ézek uram, a mely bizonságokat mi előnkben hittanak volt, azoknak vallásokat bévettük,¹ az mi igaz hütünk szerint.

Idem qui supra notato.

Ambrus János,

Nagy Monos Gergely.

Kádár János,
nobiles.

Kgnek alázatos szolgálinak
kgnek, mint mincünk vice király-
biránknak.

(P. H.)

(P. H.)

(P. H.)

A háttapon: 1. Fodor Miklós, atyhai primipilus, jur. ex. fat. h. m., hogy az hit dolgából felelte (*így!*) őket Fábíán Tamás.

2. Kerestély János,

3. Fodor János,

4. Török Balázs, atyhaiak similiter.

Külezim: Egregio Domino Francisco Farkas de Bögzöz, vice Judici Regio, Sedis Siculicalis Udvarhely, etc. Domino nobis semper honorandissimo.

A czim alatt: Aperta per me Franciscum Farkas, Anno Domini 1625. die. 25. Julii.

(Eredetije Udvarhelymegye levéltárában.)

¹ Kgnek törölve.

Közli: DR. VASS MIKLÓS.

Judás tragédiája az orthodox theológiában.

Az orthodox kereszténység theológiáját tanulmányozva — bármennyire képtelenségnek lássék is így első szóra — Judás rettenetes tragédiája rázta meg legjobban a lelket!

A mennyire ellenszenves, sőt ijesztően visszataszító a mi szabadelvű felfogásunk szerint egy *igazi* Judás: az emberiségnek élő, kipusztíthatatlan, örök alakja, a ki *szabadakaratból*, készakarva fojtja el magában az Istennek nemes adományait, hogy sokszor még a hagyományos 30 ezüst pénznel is kevesebbért árulja el az igazságot és szabadságot — annál szánandóbb alak előttem, az orthodoxia *bűnre praedestinált, isteni terr szerint megalakult* Judása, kinek szerencsétlen alakját — a theológiából kifolyó logika szerint — maga a Teremtő taszítja örök kárhözatra és megvetésre!!

Végig-végig futok gondolatban a kereszténység ős legendáján.

A megváltás mysteriumának gondolata megszületik; az „áldozat bárány“ abból a czélből küldetik a földre, hogy az emberek bűneiért *megölessék*; tehát az *árulónak*, az isteni tragédia legfontosabb személyének, jóformán *végrehajtójának* is *okretetlenül* isteni gondolat és kéz által kell előállania!

A két praedestinált fő-alak tehát előttünk áll. De nézzük a két tragédia közötti óriási különbséget! Az egyik alak bírja a teljes rokonszenvet (bár a praedestinált áldozat is inkább csak szánalmat, mint rajongó bámulatot szülhet) s mint valódi drámai alak emelkedik ki a másik mellől. A megaláztatásért, méltatlan szenvedésért és keresztre feszítésért, tehát a *megráltó munkáért* megkapja a jogos elégtételt, úgy a mennyben, mint a földön; övé a megváltás dicsősége; eszméjét átveszi egy egész világ és a jászolban született egyszerű alak előtt még a fejedelmek is meghajolnak! (Bár e tény fenséges szépsége tulajdonképpen csak az unitarismus *ember* Jézusánál érvényesülhet igazán!) De hol marad a megváltás mysteriumában szereplő *második nagy alaknak* logikus, theologiai végkidolgozása?!

Unitarius világtításban látva a dolgokat, el lehet ejteni az áruló alakot, ki — mint már említettem — szabadakaratból, önként követte el a megvetésre méltó cselekedetet és ha az unitarismus nem volna a szeretet és humanitás szent vallása, akár a rettenetes örök-kárhozat tanát is mellé állíthatná! Hanem a *tehetetlen* báb, az árulás aljas munkájára *rákényszerített* és mégis *örök megvetéssel* sújtott szerencsétlen alak, mintha a theológiából is kegyelemért kiáltana!

Meglehet, hogy a theologia sem úgy érti Judás tragédiáját, mint a hogy Várady Antal hatalmas költeménye festi azt elénk, mely szerint nemcsak az ég, de még a pokol is kidobja magából a vándor-lelket, hogy visszautasítsa azt e sártekére: a földre, mint a „Judások örök hazájára“ — s megengedi, hogy a „Krisztus véérért“ a bolyongó lélek is egykor nyugalmat nyerhessen; de vajjon a *megváltás munkáját elősegítő, isteni ter* által előállt bűnös számára is lehetséges volna a *megbocsátás* eszméjét kilátásba helyezni?! Vajjon e gondolat nem fonákabb-e és még cynikusabb ez esetben, mint az örökkárhozat rettenetes eszméje?! Különösen ha arra gondolunk, hogy e megoldhatatlan, sötét probléma az *igazság és világosság evangéliumának* történetében szerepel s hogy az egész *mysterium az igazság, irgalom és kegyelem* szelid Istenét kívánja felállítani, az ó testamentum absolutistikus Istenével szemben.

Az én szerény nézetem szerint *ennek az egy alaknak* a megbolygatása, apróra való szétbontolása, *magával döntené az összes vele kapcsolatos orthodox dogmákat* és tételeket, a praedestinatio tarthatatlan tanával együtt, hogy a szétzúzott burokból napvilágra jöjjön a kézzelfoghatóan egyszerű és tiszta theologia.

Ezáltal mintha némi elégtételt is nyújtanánk az evangélium eddigi, szomoruan sötét alakjának: szerepet nyújtva számára is a *világosságért romboló* közös, szent munkában, — mely maga is isteni kegyelem!

PERCZELNÉ, KOZMA FLÓRA.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Ujkori íróktól)

I m a.

Az ember tehetetlenségében találta fel az imádságot. Megrettenésében folyamodik segélyért, félelmében keres oltalmat. A szorongattatás annyi, mint tanács a könyörgésre. Az imádság roppant lélekerő, mely magát az Ismeretlent is lefegyverzi. E lefegyverzés lehetősége maga egy vigasz.

Hugo Victor.

Balga szívűek vagyunk: gyakran kárunkat kérjük, mit Isten javunkra tagad meg; s kárba ment imánk hasznunkra válik.

Shakespere.

Van, a ki az imákat meghallgatja az égben, melyek nem tetszenek a földi isteneknek ide alant.

Jókai.

Az ima nem találmány, az az első sóhajtással született, a szív első örömeivel vagy bánatával.

Lamartine.

Az imának az a sajátása van, hogy a lélek legfelségesebb tehetéseit működésbe hozza. A keresztény imája — minden mások imája között — megrezgeti az értelem és erkölcsiség húrjait.

Sand György.

Az ima segít, de nem egyedül; hozzá kell járulni a szorgalomnak is.

Zachariü.

Ki teremti az Istent? nem az, a ki aranyból, vagy márványból Istent alakít, hanem a ki őt imádja.

Hobbez.

I n d u l a t.

Az emberek legbiztosabban kormányozhatók hajlamaiknál fogva. Több legyet foghatunk csukros vízzel, mint eezettel.

Smiles.

Tíz közt kilencz indulatnak

S lánggra lobbant kívánatnak

Nem szívonzás szülője, —

Alkalom a szerzője.

Kisfaludi Sándor.

Soká dörzsölve asszufa is gyúlad;

Hamarább emél az emberi indulat.

Arany János.

I n g a d o z á s.

Az ember érzései ingadozóbbak a fellegeknél: ő akar is, nem is, reá un az örömökre is, mint a gyermek a maga játékszereire.

Chateaubriand.

Rosz alap, a mely maga is mozog. *P. Szathmári Károly.*

I p a r.

Engedjük a munkásokat olvasni, tanulni, vitatkozni, — emeljük hozzáuk; s nem kell félni sem összeesküvéstől, sem communismustól. E betegségeket a tudatlanság szüli, rajtunk áll orvosolni.

Labouleye Eduard.

A szépen egyesített iparágak erőiből emelkedik ki tevékenyül a valódi élet.

Schiller.

Az, a mi csak pompa és nagyszerűség, egy nap alatt lejár; de mikor az ipar kiállított remek művei teszik az ünnepélyt, maguk után emlékek halhatatlan.

Voltaire.

I r g a l o m.

Törvény erénye irgalom s csak zsarnok él vele kegyetlenül.

Shakespere.

I r i g y s é g.

Az irigység kegyetlen önzés. Az udvaroknál mindig talál alkalmazást. Alkalmas arra, hogy kémekeket lehessen belőle faragni.

Hugo Victor.

Az emberek ujdon előnyeiket inkább szokták irigyelni, mint régi birtoklását. A jövevény nevezetet is boszusan fogadják. Ha valakinek egygyel több gyönyörszerve volna, mint másoknak, azt irigyelnék.

Bentham.

A mire az ember magában erőt, akaratot nem érez, azt más által tétetni nem örömet látja.

Kotzebue.

Nagy lélekre szokás alacson léleknek ugatni; mert ki mivel nem bír, beesteleníti kívül, — benn maga mérgétől rongáltatik.

Csokonai.

Az irigyek meghalnak, de az irigység sohasem. *Molière.*

A temérdek átkok közül,

Melyeket a boszus ég

Ránk monda, legtöbb rosszat szül,

Legfenébb az irigység. *Kisfaludi Sándor.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Báthory András püspök könyvtára. Irta: *Veress Endre.* Budapest, 1905. 28 l. (5 hasonmással.) Mint különnyomat jelent meg e becses értekezés a M. Könyvszemle 1905. évfolyamából. Báthory Andrásnak, István lengyel király bátyjának négy fiából Gábor és Boldizsár már fiatalon eretnekek lettek, csak a legidősb és legifjabb öcs, István és Endre maradt katolikusnak. Ezt a lengyel király 1578-ban a pultuski jezsuita-kollegiumba vitette, hol 32 jezsuita tanított, éppen mint az egykoru kolozsvári akademián. Hat év múlva András Rómába utazott; itt kezdte vásárolni ládákkal könyveit. 1599-ben bevégezván életpályáját, addig gyűlt könyvtárát a gondosan utána járt magyar tudós a XVI. sz. összes magyar könyvtárai közt a legnagyobbra becsüli. Ismerteti az 1902-ben megtalált árverés jegyzékét is, melynek felsorolt könyveiből minket leginkább ez az egy érdekel:

Possevini Atheismi Lutheri. Melancthonis, Calvini, Bezae, Ubiquitiorum, Anabaptistarum, Picardorum, Puritanorum, *Arianorum* et aliorum nostri temporis haereticorum.

Duo item libri pestilentissimi Ministrorum Transsylvanicorum, cum thesibus *Francisci Davidis,* adversus sanctissimam Trinitatem.

Refutati ab *Antonio Possevino* Societatis Jesu. Denique Antithesis haereticæ perfidiæ, contra singulos articulos orthodoxiæ fidei.

A hazánkban, sőt Kolozsvárt is járt (hol Dávid F. elvált nejét is megmutatták neki) híres jezsuita, a lengyel és magyar eretneküldözés pápától és császártól megbizott szervezője, e nálunk mindedig ismeretlen művét Vilnában 1586-ban adta ki. (S r. 109 l.) Érdekes, hogy 3. lapján egy erdélyi nemes, Bodonyi István ajánló levele is olvasható, Báthory István lengyel királyhoz intézve, ily kelettel: Vilnae, Metropoli Litvaniae Mense Martio M. D. LXXXVI.

A munka legkönnyebben hozzáférhető példánya, jegyzi meg az ifju magyar tudós, a krakkói hg. Czartoryski-könyvtárban 4597/5. sz. a. található.

A fennebbiek után elmondhatjuk, hogy Veress Endre gondos figyelmé minden dicséreten felül áll.

K—ó.

KÜLÖNFÉLÉK.

Mozoomdar. India újkori vallási mozgalmaiból két név lett Európában különösen ismertté, a Keshub Chunder Sené és a Mozoomdaré. A Brahma-Somajt ők emelték Indiában hatalommá. Keshub Chunder Sen már ezelőtt mintegy húsz évvel elköltözött. Most követte Mozoomdar is. Május 27-én bevégezte prófétai pályáját. 1840-ben született s 1859-ben csatlakozott a Brahma-Somajhoz. Pályáját az élőszó hatalma és kiváló irodalmi művei jelzik. „The Oriental Christ“, „The Spirit of God“, „The Life and Teachings of Keshub Chunder Sen“, „Heart-Beats“ munkái halhatatlan művek, s a Mozoomdar név fényesége ragyog bennük örökre.

A székelyudvarhelyi unitárius egyházközség. Eddig is meg volt, de csak mint filia ecclesiae. Önálló egyházközség most lett belőle. Esemény számba megy. A múlt száz hetvenes éveire nyúlik vissza kezdete. A köröskörül nagyszámu unitarius községekből többen települtek be a megye székvárosába s Daniel Gábor kezdeményezésére a mikor Kisgyörgy Sándor, most vargyasi pap és esperes, kénosi lelkész lett, megkezdődtek Udvarhelyt az istentisztelettartások és a gyűjtés templomépítésre, megalakult Kénoshoz csatolva az unitárius ecclesia s fejlődött; a híveknek Daniel Gábor főispán adta a példát a vallásos buzgóságban. A Kisgyörgy által kezdett munkát utóda, Váry Albert folytatta. És most jul. 2-án meglelt a székelyudvarhelyi önálló unitárius egyházközség. Vári Albertet, folyóiratunk ismert dolgozótársát, beiktatták mint udvarhelyi papot. Az ünnepélyre elment Ferenc József püspök, Végh Mihály püspöki és egyházi titkár, coll. igazgató dr. Gál Kelemen és dr. Nyiredy Géza tanárok kíséretében. Az ünnepély a reformátusoknak ez alkalommal testvéries indulattal átengedett templomában folyt le, a megyei előkelőségek, a ref. intézetek s más hatóságok s a székelykereszturi unitárius küldöttek részvétele mellett. A

mint tudósítanak, Kisgyörgy Sándor Udvarhelykör derék esperese figyelmet lekötő beiktató beszédet mondott, visszapillantást vetve az egyházközség multjára. Vári lelkész beköszöntőül a hitről tartott tömör érveléssel, lendületes előadással nagyhatású beszédet. Ferencz József püspök ismert ékesszólásával az unitárius hitbuzgóságáról beszélt, üdvözölve az egyházközséget s a ref. egyháznak megköszönve, hogy templomát az ünnepélyre szívesen átengedte. A püspöknél voltak tisztelgések és mindenütt nagy ünnepélyességgel fogadták s bizonyára örömmel telhetett be, hogy Székely-Udvarhelyen egy új rendes egyházközséget számíthat a többi unitárius egyházközségek mellé.

Az új tordai gymnasium. A tordai legrégibb iskola a piaczi székesegyház déli oldalán emelkedett. Tanítója volt az a „névtelen“ tordai költő, ki 1544-ben a legrégibb ismert szép egyházi éneket írta. Ez iskolából került ki Thordai Benedek, ki szintén költő volt, Sándor András ref. püspök, Thordai Ádám m.-vásárhelyi iskolaigazgató és Bogáthi Fazakas Miklós Erdély legnagyobb költője, ki 1582—4-ben fordította le először magyar versekben az összes zsoltárokat.

Bogáthi maga is tanító volt szülővárosában 1575 től 1580 közepéig. Ekkor Kolozsvár választotta meg a főiskola igazgatójának. 1584-ben ismét visszatért Tordára s csak az inséges idők úzték el onnan 1585-ben. 1588. táján a tordaiak emeletes iskolát építettek a Pogány főbiró telkére, mely iskolából később a mai templomot emelték.

Az országgal együtt sok viszontagság érte ez iskolát. Háromszáz évvel ezelőtt a Básta, 200 évvel ezelőtt a labanc korszak pusztította el. De mindannyiszor helyre állt a polgárok s a szomszéd aranyos-székiek nagylelkű áldozatkészségéből. A XVII. sz.-ban innen került ki Felvinczi György, az első magyar színigazgató. 1711. után Derzsi Simon István iskolarector 30—40 székely tanulóval adatott elő latin és magyar miszteriumokat. Az egész száz folyamán megújultak e színelőadások. A XVIII. század végén az első magyar szintársulathoz Fehér Imre állt be Tordáról és testvére Fehér Róza, az első erdélyi színésznő, ki később Kocsi Patkó János m-frátai birtokos és híres színigazgatóhoz ment nőül.

A nemzeti művelődés minden terén buzgón kivették a múltban részüket a tordaiak, kiknek városa 1600 előtt Erdély első magyar városa volt. Most ismét visszaállított gymnasiumjokra szintén szép jövő vár. Az érdekes eseményekben, az egymást felülmuló egyházi és világi hatóság s az egész város és vidék nemes áldozatkészségében gazdag

múlt története úgy tudjuk, készen áll a fáradhatatlan igazgató, Varga Dénes szorgalmas feldolgozásában. Meddig késik e fontos mű kiadásával?

(K-ó)

A szabadelvű keresztények nemzetközi congressusa Genfben. E congressustartás Bostonból indult ki, az amerikai unitárius társulat kezdeményezésére és célja, hogy összekötetésbe hozza minden országból azokat, kik teljes szabadság mellett tiszta vallásra törekednek, s a kik egymás között a testvériességet és az egymáshoz tartozást erősíteni óhajtják. Az első congressus 1901-ben tartatott Londonban, hol ezt a nevet állapították meg: „Unitárius és más szabadelvű vallási gondolkodók és munkálkodók congressusa”. — Londonban tényleg a különböző protestáns egyházak és irányok képviselői mellett voltak a Brahma-Somajnak és a tolstoismusnak is képviselői. 15 országból és 21 különböző egyházból jelentek meg ott képviselők. A londoni congressus azt mutatta meg, hogy a szabadelvű kereszténységnek mindenütt vannak képviselői s gyülekezetek több országban, kiket ugyanaz a szellem lelkesít, kik ugyanazt a vallást gyakorolják; a szabadelvű keresztények itt tudatára jöttek erejüknek, mely egy eszme hatalmában áll, a szabadelvű evangéliumi kereszténység elvében. A második congressus 1903-ban volt Amsterdamban. Ezt is ugyanaz a szellem hatotta át, mint a londonit. A harmadik congressust ez évben tartják Genfben. A gyűlés alkalmával Genf templomaiban istentiszteletek három nyelven tartatnak, francia, angol és német nyelven. A német istentiszteletet tartja Furrer zürichi lelkész, a francziát Wagner és Roberty párisi lelkészek és az angolt Minot Savage new-yorki lelkész. A genfi gyűlésre is sok országból jelennek meg képviselők; hazánkból Boros György tanár és Józsa Miklós lelkész lesznek ott, Indiából Nath Sen B. tanár.

Genf reformálása. A Zwingli által indított reformatio keresztülvitelében nagy része van Farelnek, ki körüljárt Schweitzban és mindenütt hirdette a reformatiot. 1532-ben ment Genfbe és két beszédet tartott, mielőtt a hatóságok az ő ottlétéről értesültek volna. Maguk elé idézték és számon kérték tanításait. Farel annyira leszóltotta a római egyház szertartásait és tanait, hogy a barátok azt kiáltották: „a Rajnába kell dojni!” és meg is ölték volna, ha a nép nem védi meg. A hatóság megparancsolta néki, hogy távozzék Genfből és oda vissza ne térjen, mert élve égetik meg. Farel el is ment, de csak egy időre. Mikor arra gondolhatott, hogy a vihar már lecsendesült, újra megjelent és egy nagy vitát idézett elő. E vita csaknem egy hónapig

tartott, mindkét fél vezetőinek részvételével. A katolikus párt vezetői magukat legyőzve érezték és kettő közülök a reformatiohoz csatlakozott és a nép az egyházi hatalmat a róm. katolikusoktól elvéve a reformálóknak adta át. E közben érkezett Kalvin Genfbe s Genf reformatioját aztán ő állandósította.

A reformatorok közül, kik a XVI-ik száz első felében munkáltak, Zwingli volt a legszabadelvűbb. Ezt egyebek közt eléggé mutatja az, a mit a vallásról mond: „A vallás nem szorítottatott Palestina határai közé, miután Isten nem egyedül Palestinát teremtette, Isten az egész világot teremtette. . . Sőt merem mondani, hogy az az isteni, mely a pogányságtól kölesönöztetett, a mennyiben az szent, a kegyeséget segíti elő és tagadhatatlanul igaz.“ Platoról és Senecaról úgy emlékezik meg, mint a kik ittak az isteni forrásból; Socratesről, Aristidesről, Catoról és a Scipiokról, mint a kik azok között vannak, Péterrel és Pállal együtt, kikkel az égi hazában találkozni fog. Kalvinnak a praedestinatoról való tanítását nem osztotta. Ő is hitt bizonyos praedestinatiefélét, de annak nagy hasonlatossága van a pantheismushoz és ellentéte a Kalvin tanának, annyiban, hogy annak központi eszméje az, hogy az Isten az egész emberiségnek boldogságát akarja. Lecky művelődéstörténelem író a rationalismussal kapcsolatosan ezt írja: „Két hittudós volt, kik ahoz voltak szokva, hogy az igazságról és jóságról való ismereteiket saját eszük okoskodásával állapítsák meg s a hagyományos magyarázatokat félretéve, hitvallásukat eszményükhöz alkalmazták és alakítsák. E hittudósok Socinus és Zwingli, kik úgy tekinthetők, mint a rationalismus képviselői a protestantismus első korszakában.“

Az imádkozó Krisztus. „A hit az ima első feltétele, az teszi a lelket alkalmassá arra, hogy a szellemi hatást befogadja. A bizó hit főleg az az eszköz, a melyen át az Isten az ő szellemét a kegyes lélekbe kiöntheti. A bensőséges bizalomból jövő látás által az imádkozó Jézus először azt szemlélte, mi az Atya szándéka, és azután könyörgött ama szándéknak teljeseiséért. Vak tudatlanságunkban mi hányszor kérjük, hogy az Isten akaratának éppen ellenkezője történjék? Az ima hit nélkül üres szokássá lesz vagy lélektelen képmutatássá. Az ima hittel a mindenhatóságot kérésünkhöz hozza. Jobb nem imádkozni, míg nem érzed valamely dolognak szükségét; jobb nem imádkozni, míg nem érzed, hogy egész lényed megfelel könyörgésed hatásának. Mikor igazán imádkozol, föld és ég, mult és jövő azt mondják rá Amen. És Krisztus így imádkozott“. (Mozoomdar: The Oriental Christ.)

Toldy Ferencz emléke. Aug. 10-én mult száz éve, hogy Schedel Ferencz született Budán, sváb szülöktől. Czeglédén tanult meg magyarul, Kassán ismerte meg először a magyar irodalmat, Pesten vette fel a Toldy nevet, hogy az irodalmat magyar néven művelhesse.

Mint mágnás kisasszonyok nevelője, német nyelven állított össze két kötet ismertetést a magyar irodalom rég elfeledt múltjáról. E művet 1828-ban adta ki s nagy feltűnést keltett vele. Európa a Toldy Handbuchjából tudta meg, hogy a régen vitéz magyar a tollat is jól forgatta s olyan íróik voltak, mint Janus Pannonius, Pázmány, Zrinyi, Gyöngyössi. Azt is ebből tudták meg, hogy az irodalom megújult a megújuló Magyarországon. Ez időtől kezdve Toldy egész életét nemzete irodalmának szentelte. Rajta volt, hogy a magyar művelődés egész múltját felkutassa. A Kazinczy, Révay és Kölcsenytől nem ismert magyar irodalomtörténetet egész tumányossággá fejlesztette, bevitte az akadémiához, az egyetemekre, a középiskolákba s részben neki köszönhetjük, hogy ma már ősünk művelődését becsülni tudjuk és tanuljuk.

Bowringot a 30-as években Toldy adataival segítve, ez unitárius költő ismertette meg az angolokat a magyar népköltéssel. Vörösmartyt, Pázmányt, általában a katolikusokat Toldy imádtá, innen tudós működésének némileg félszeg iránya. Székely Sándorral, Krizával majdnem baráti viszonyban állott. Az akadémia számára lemásoltatta a régi unitárius énekköltészetet is, de hogy méltassa is ezeket, arra kedve nem volt. Karáldink drámairói nagyságát is csak Kertbeny ismertette meg vele. Ő figyelmeztette rá Toldyt s Beöthyt is, ki emennek utódaként irodalomtörténetét a mester művéből szerkesztette. Toldy magán körben s leveleiben szépen nyilatkozott Dávid Ferenczről s más erdélyi nem kath. nagyságokról; de hogy ezeket méltatta is volna irodalomtörténetében, arra ideje vagy tehetsége egyaránt hiányzott.

Épen midőn irodalomtörténetének akart újabb, szélesebb alapot vetni, kidőlt a nemzet őszinte fájdalomra. Irodalomtörténetünk pang az alapvető halála óta. Alig haladtunk előbb egy pár lépéssel. Oly széles látókörű, oly fáradhatatlan szorgalmas és annyi sok mindenne kiterjedő figyelmű kutató, milyen tudományos irodalomtörténetünk buzgó alapvetője volt, egy sem lépett a halhatatlan Toldy Ferencz nyomába. Sirját aug. 10-én ha nem is a nemzet, de a széleskörű gyászoló rokonság igaz kegyelettel állotta körül a nagy tudós emlékére áldozott babérok szorúkkal.

(K—ó.)

X. Pius theológiája. A „Siècle“ jun. 23.-i számában egy a Vatikán dolgaival ismeretes író érdekes adatokat közöl arra nézve, hogy Pius pápa hogyan kezelteti a theologiai tudományt. A római pápai seminariumban, Genochi atyát, egy tanult és helyes felfogású embert neveztek ki XIII. Leo idejében tanárnak. De a jezsuiták üldözték. Leo pápa ekkor azzal tisztelte meg, hogy a híressé lett bibliai bizottságba tagnak nevezte ki. Mazelle bibornok azonban 1893. körül heterodoxnak nyilvánította Genochi atyját és Leo pápa a tanszéket eltörölte. X. Pius visszaállította e tanszéket, de olyan egyént nevezett ki arra tanárnak, ki ment volt a „rationalismustól“, Helzenauer Michelt, egy tiroli capucinus barátot. Végre hát kaptak egy scholastikus exegetát. Ez a barát a helyett, hogy a biblia szövegét tanulmányozná, azzal foglalkozik, hogy az incarnatio idejét derítse ki, s meg is állapította azt márt. 25-ikére. Így kezelteti Pius pápa a tudományos theológiát.

Franciaországban, mostanában sokat foglalkoznak a r. kath. klerus nevelésével, miveltségi állapotával és pedig maguk a róm. katolikusok. Egyikük azt állapítja meg, hogy a klerus nagyobb része „gelatino-mythikus“. Azok között, kik nem elégedetlenek a klerusban, némelyek „a munka emberei“, mások „a jó gyermekek“ és mások „a szent tudatlanság részesei“. Az elsők neki adják magukat valamely munkának, rendszeren a munka valamelyik ágának, s az egészen elfogalja s többnyire speciálisták lesznek. A mások nem gondolkoznak, mert a semináriumban gondoskodtak arról, hogy gondolkozó tehetségük ne fejlődjék. Értelmileg mindig gyermekek maradnak. Életük tiszteletreméltó szeretetükért és érdektelenségükért. A többiek pedig semmit sem akarnak tudni, nem olvasnak egyebet, csak ultramontan hirlapot s a jezsuita atyák tanulmányait. Ezeket szellemi tekintetben „a theologia Diafoirus Tamásainak“ nevezi a róm. kath. egyház viszonyairól teljesen tájékozott ismertető. Az igazság jogaival foglalkozni nekik naivitas, ők tudják, hogy a mit a hierarchia kíván tőlük: egy kis szabadságosdít játszani, aztán mulatozni, az időt előlni és pénzt gyűjteni. És alkalmazkodnak s hiányosságaikat zajos és hadakozó ultramontanizmussal pótolják.

Miért vesztették el a csatát a r. katolikusok Franciaországban? Naudet abbé egy terjedelmes munkában teljes őszinteséggel felel e kérdésre. Elvesztették azért, mert ragaszkodtak a multhoz, melyet sajnálnak, a nélkül, hogy böles és ügyes vezetés mellett keresték volna a módját annak, hogy a jelenhez alkalmazkodjanak. Elvesztették,

mert nem akartak a köztársaság köré gyülekezni, XIII. Leo politikája ellenére sem; mert tényleg sohasem voltak a nép pártján, melyet nem is ismernek, sem szükségait, sem vágyait nem ismerik; mert nem volt programjuk, mert hiányzott a vezetés, mert látszólagos egység mellett nagy különbségek forogtak fenn s huza-vonák voltak napi renden. Egyszóval elvesztették a csatát, mert vezérek ugyan voltak, de katonák nem... Naudet demokrata, de katolikus és egyháza tanaihoz ragaszkodik. Abbé, de nem ultramontan.

Róm. kath. püspök a szentek tisztelete ellen. Monsignore Bonomelli cremonai püspök időnként hallat magáról. Így legutóbbi pásztorlevelében a szentek tiszteletével való visszaélés ellen kel ki: „A keresztényi érzést és a természetes emberi észet sérti — írja Bonomelli — ha látjuk, hogy a Szüzanyát és más szenteket is az Üdvözítővel egy sorba állítják. Ha a Szüzanya képét vagy egy szentét az utcán hordják, a nép leveszi kalapját és letérdel. Ha a Szentséget hordják körül, jó ha valaki a kalapját megemeli. Egy bizonyos szentnek (S. Expeditus) tiszteletét akarják most behozni. Némelyek hisznek benne, mások ezt a tiszteletet kihasználják, ismét mások türik a kihasználást. Ha valaha, úgy ma a katolikus papoknak és laikusoknak leginkább őrizkedniök kell attól, hogy anyagi érdekeiket a vallás árnyékában keressék. Miért oly közönyös, hitetlen, kételkedő a jómódu és művelt olasz társadalom, nemesek és polgárok, kereskedők és iparosok? Nagyrészt azért, mert a vallást mintegy praktikák és hitágazatok tömkelegének, oly ritusok és czeremóniák vegyülékének látják, a melyek csak mulattatják a népet, de az egészséges emberi észet sértik“. A püspök ezzel egyidejűleg eltiltotta S. Expeditus tiszteletét, a mely pedig papjainak igen jövedelmező volt. Ugy a körlevél, mint a tilalom nagy feltűnést keltett Olaszországban.

Zionismus. Új szó régi dologra, a mennyiben az a zsidó népnek csupán a Zion után való vágyódását fejezi ki. Mióta a második templomot Titus leromboltatta és a zsidók a világon szétszórtak, e nép mindig ápolta azt a vágyat, hogy az elvesztett hazába visszatérjen és azt a hitet, hogy e reménye valósulni fog. E vágy konkrét, geographiai része volt messiáshitüknek, mely hit vallásuknak egyik lényeges pontja lett. Messianismus és zionismus csaknem kétezer év óta tényleg ugyanazonos fogalmak. A nemzedékeket, melyek a Mendelssohn-féle szójárás és felvilágosodás hatása alatt állottak s újítás és beolvadás volt a jelszavuk, a tizenkilencedik száz utolsó húsz évében egy új nemzedék követte, mely arra törekedett, hogy a zionista ügynek más formát adjon, mint

a milyen a hagyományos volt. Így az új zionista irány, mely politikai, különbözik a régi vallási messianistikus zionismustól abban, hogy elvet minden mysticismust és nem támaszkodik arra, hogy a Palestinába visszatérés valamely esoda által fog megtörténni, hanem hogy azt csak saját törekvései következtében fogja elérni. Az új zionisták célja, hogy a zsidó nép számára nyilvános elismeréssel, törvényhozás útján biztosságot otthont Palestinában. A júliusban Baselben tartott congressuson erre nézve a következő pontokat állapították meg: 1. Elő kell mozdítani, hogy Palestinában zsidó földművelők, kézimunkások, iparosok és más foglalkozásuk települjenek le; 2. központosítani kell a zsidó népet az ország törvényei keretén belül, közintézmények által; 3. erősíteni kell a zsidó érzelmet és a nemzeti öntudatot; 4. megnyerni a kormányok szükséges beleegyezését a zionismus céljának kivitelére. 1903-ban Dr. Herzl zionista vezér azt jelentette az akkor tartott congressusnak, hogy az angol kormány keletafrikai gyarmatán helyet ajánlott fel zionista telepítésre, helyi önkormányzattal. Egy vizsgáló bizottságot küldtek ki, hogy az angol kormány megbízottjával értekezzenek, hogy az illető gyarmatországnak melyik része volna alkalmas zsidó telepítésre. E bizottság a múlt évben be is terjesztette jelentését, de azt nem találták kedvezőnek arra, hogy ott telepítést kíséreljenek meg. A most tartott congressuson félreérthetetlen módon nyilvánult, hogy a zionisták Palestina után vágnak, csakis Palestina után.

A legrégebbi keresztény gyülekezetről, a jeruzsálemiről érdekes előadást tartott Achelis königsbergi tanár. Az első keresztény gyülekezet kivülről tekintve hasonlított a zsidó gyülekezetekhez: a szombat megtartása, böjtnapok és más szent jelek, a mózesi törvény s az atyák iratainak tisztelete itt is megvolt, mint a zsidó gyülekezetekben. De a keresztény gyülekezetek mégis egy léletteljes csirát hordottak magukban, a melynek előbb-utóbb a zsidó törvényesség héját szét kellett repeszteni: a Jézusra és az ő hatalmas, az igaz szív kegyességével ellenkező külső formákat megsemmisítő szavaira való emlékezés. A keresztény gyülekezet további alakulására nagy befolyása volt a hellenizmusnak, mi az őskereszténység életében érezhetővé vált. Krisztusról akkor képet alkottak és állandosítottak, képet, melynek valóságát ismét és ismét megmutatták, de a melytől mégis a legendáris vonásokat teljesen távoltartani nem tudták. A kép kifestésében a kezét gyakran oly tekintetek vezették, melyek tulmentek a valódi történelmi jelenítés határán. A zsidó synedriummal és a római felsőbbbséggel való, ezután következő összeütközések csak arra szolgáltak, hogy a keresztény gondolatot terjeszszék. Nem-

sokára bezárult a missio, mely elein a kereszténységet ugyan minde-
nütt ahoz csatolta, a mi adva volt, a zsidósághoz és annak zsinago-
gai közösségéhez, de mely rövid időn különösen Pál személyében a po-
gánysághoz fordult. Ezzel végződik az őskereszténység története.

Németországban különös pert tárgyalt a kölni felebbviteli
bírótság. Egy jezsuita atya, Coech H., ki a rendből kilépett, Dasbach
abbé, birodalmi gyűlési képviselővel vitába elegyedve, azt mondotta,
hogy az az elv, hogy „a cél szentesíti az eszközöket“, több jezsuita
atya munkájában megtalálható. Ezt Dasbach atya tagadta és az ügyet
törvényszék elé vitte. Hosszas tárgyalás után a felebbviteli bíróság a
Dasbach javára döntött. Az ultramontan lapok örvendeznek és azt
mondják, hogy ez ítélet a jezsuiták erkölcsét egy nagyon is hosszú
ideig uralkodott legendától szabadította meg. Bár legenda lett volna
az az elv mindig, vagy legalább az lenne ezután!

Felfedezések Egyiptomban. Az Egyiptomban közelebb eszkö-
zölt ásátások gazdagon jutalmazták a fáradhatatlan kutatókat. Davies
M. Theodore angol kutató, ki elébb felfedezte IV. Thothmes király
és Hatshepsu királynő sírjait Thebeben, most ismét egy új sírt fede-
zett fel, melyet soha senki sem érintett és nem bántott, vagyis a mely
épségben maradt a XVIII ik dynastia ideje óta, mely dynastiának
királyai a történelem előtti időben uralkodtak. A sír egyik végétől a
másikig a legkülönlegesebb királyi kincsekkel van megtöltve, melyek
ahoz a korhoz tartoznak, melyre a néhány év előtt a Tel-el-Amarna helyi-
ségben felfedezett táblák vetettek világhosságot. A ma dynastiának utolsó nap-
jai Ábrahám idejéig jönnek le és ama Chedorlaomernek az idejéig, ki a szer-
zője annak a nevezetes törvénykönyvnek, melyet a Hamurabi törvény után
nem sokkal más táblákon felfedeztek. A most felfedezett sírhely harmincz láb
hosszú, tizenöt láb széles és nyolcz láb magas. A bebalzsamozott testek
takarói arannyal vannak bevonva és találtak a sírban csinos alaku
nagy alabástrom edények, festett és aranyozott dobozok és székek, egy
fényes szekér, két nagy fa-sarcophag, feketére festve és aranyozva, melyek-
ben egy férfinak és egy nőnek van a teste boritékban, az egyik boriték
ezüsttel, a másik aranylevelekkel fedve. A sírban talált tárgyak közül
némelyik olyan, milyent eddig nem is találtak. Nem oly rég „Osiris
ágyát“ találták meg II. Amenhotep sírjában; hasonló patheticus ma-
radványt fedeztek fel itt is. Az pálmarestből készített szövet, melyen Osiris
alakja van lány formában megrajzolva. Magvakat hintettek azután arra
és a zöld fűben, mely azokból kelt ki, miután a sírt bezárták és lepe-
csételték, az egyiptomiak a feltámadás képét és komolyságát szemlél-

ték. A mi e felfedezést fontosabbá teszi minden eddigi felfedezésnél, melyet Egyiptomban tettek, az az, hogy ez egy oly korra vet világosságot, melyről eddig keveset tudunk. A Tel-el Amarnában talált táblák azt mutatták meg, hogy Egyiptom a történelemelőtti időben hosszú ideig Californiája volt az akkori művelt világnak. Ama régi idő pharaoinak külföldi tudósítói ismételve mondják, hogy Egyiptomban „annyi az arany mint a sár.“ A most felfedezett sír szembetűnően mutatja ama primitív kor fényűzését, mert az a pazar gazdagság aranyban és ezüstben, mivel az itt talált tárgyak diszitve vannak, bámulatos. Semmi sinez, bármilyen kicsiny és jelentéktelen, hogy ne lenne arannyal diszitve. A Nilus lakói valóban csodálatos nép voltak. Nagy hatalmat nyertek és mondhatlan gazdagsághoz jutottak, a mint a történelemtudósok számítják, jókora idővel „a civilisatio hajnala“ előtt.

Szép ajándék. Két testvértől jött az úrasztalára, a kolozsvári egyházköztségnek. Az egyik testvér az úrasztali kenyér számára, a másik a kelyhek számára készített gyönyörű takarót. A magas életkor jó egészséggel ritka istenáldás. Megadta az Isten nékik. És szívük hálájául saját kezük-készítette munkával adóznak az Isten temploma számára. Az egyik munka: Lenczernából recealapon sima és fille-guipure öltéssel mintázott és fehér selyemmel kibélelt, sárga selyem mintázott szalaggal körözött, művészi kivitelű négyzetalakú kehelytakaró rajta e felirással: „Özv. Árkosy Lajosné készítette 84 éves korában. 1905“. A másik: Congres szövetre sárga selyemmel bélelt és árnyékozott sárga, mosó selyemmel kivarrt négyzetalakú kenyértakaró, rajta e felirással: „Sándorné, Gyergyai Klára, 80 éves, 1904-ben“. Az idősebb testvér, Árkosy Lajosnének leányneve: Gyergyai Borbára.

Új felügyelő gondnok. A kolozsdobokai egyházkör a Szentiványi Gyula, ny. kir. ítélőtáblai tanácselnök s volt főispán halálával megüresedett felügyelő gondnoki állásra, a közelebb tartott közgyűlésen, *Benkő Mihály* birtokos, kolozsvármegyei takarékpénztári igazgatót választotta meg.

Jubileum. Kiss Sándor háromszékköri unitarius esperes, sepsiszentkirályi lelkész negyven évi papi szolgálatát aug. 10-én Sepsiszentkirályon, a kör, közgyűlésével kapcsolatosan, megünnepelte.

Az angol unitarius theol. akadémián Oxfordban a múlt iskolai évben három külföldi hallgató volt, egy magyar, egy hindu és egy japán. Ez évben haton végeztek, kiknek diploma adatott. Köztük kettő külföldi: Dr. György János, ki két évi theol. tanulmány után júliusban tért haza, sok tudománnyal gazdagodva, közben néhány hetet Berlinben is töltve; Sukhtankar A. V. hindu, ki Davies J. P. angol ifjúval együtt a jövő évben Németországba megy a „Hibbert-alap“ segélyével, hogy tanulmányaikat ott folytassák.

Gyászhirek. *Csikszentkirályi id. Bors Albert* szindi birtokos életének 84-ik évében jul. 2-án Torda-Aranyosmegyében, Szinden jobb létre szenderült. Halálát első sorban fájlalják, neje, özv. Bors Albertné, Fekete Ilka s gyermekei, Bors Ilona, Bors Albert és Bors Mihály. — *Özv. Albert Áronné, bölöni Mikó Zsuzsánna* aug. 14-én életének 94-ik s özvegységének 23-ik évében Bölönben elhunyt. Testvére volt a mult száz közepén nagyhírű tanár, közpénztárnok Mikó Lőrincznek. Albert Dénes egyháztanácsos, kolozsvári birtokos, Albert Lőrincz bölöni birtokos, Albert Zsuzsánna, Albert Anna, özv. Boér Lajosné édes anyjukat gyászolják a magas életkort ért s mindvégig munkás, fáradhatlan, gondos nőben, s a Mikó és a Benczédi család a jó rokont. — Muzsnai dr. Ürmösy Gyula budapesti tanárt és családját érzékeny csapás találta, *Margitka* leányuk 8 éves korában, jul. 28-án történt elhalálózásában. — *Zsigmond Ferencz* m. á. v. ellenőr életének 55-ik, boldog házasságának 29-ik évében Oroszfaluban, hová egy pár hét előtt tért nyugalomba, jul. 31-én neje Zsigmond Ferenczné, szül. Szőcs Mária és gyermekei nagy fájdalmára más létre költözött. — *Török Sándor* II. éves unitárius papnövendék életének 20-ik évében aug. 18-án Nagyajtán hosszas szenvedés után elhunyt. Korai elköltözését gyászolják édes apja Török Sándor, nagy szülői Török Sándor és neje s számos rokon és a papnevelőintézet, melynek a szerény és nemes magatartású ifju egyik reményteljes tagja volt.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(I—XI. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	„
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	„
Kilyéni dr. Ferenc József	20	„
Vécsei Sámuel és Farkas Vilmos	200	„
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula	52	„
Ó-tordai Székely Miklós	20	„
Magyarországi Unitárius Egyház (2-szor)	1000	„
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma	20	„
Fekete Gyula	100	„
Egy társaság	20	„
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna	20	„
Matskási Lajosné, Farkas Juliska	20	„
Unitarius kollégiumban 1883/4-ben végzett osztálytársak	60	„
Kaali Nagy Béla	10	„
Magyarországi Unitárius Egyház (3-szor)	1000	„
Ajtai K. Albert	10	„
Péterfi Dénes	600	„
Kisgyörgy Sándor	10	„
Gyulay László	300	„
Tóth Károlyné-Gyulay Etelka	100	„
Kilyéni dr. Ferenc József (2-odszor)	20	„
Bodolai-testvérek	10	„
Kövendi Gál Jenő	50	„
Zsakó István	30	„

Átvitel: 4572 korona.

Áthozatal: 4572 korona.

A. Ürmösi Jenő	50	„
Ambrus Gergely	20	„
Id. Lászlóczky Samú	20	„
Lászlóczky Péter	20	„
Domján Péter	10	„
Péter Sándor	10	„
Ormai Kálmán	20	„
Keresztély Lajos	25	„

Összesen: 4747 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség temploma tornyát újra építhesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Kérjük az ügy érdekében a minél hamarábbi hozzájárulást! Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség előjárósága nevében:

Kolozsvárt, 1905, aug. 23.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok:

(XIV. közlemény.)

Tódor Sándor 3-ik gyűjtő útvjáról beszámolt 601 kor. 51 fill.

Pap Erzsí 46. sz. gyűjtőívén Szentháromságról: Pap Sándor 2 kor., Kovács József, Pataki László 40—40 fill., Bereczki Dániel 30 fill., Fekete Károly, Máthé Lajos, Tökés György, Nagy Ferencz, Péterfi Gyula, Bereczki Dénes, Keresztesi Dávid, Nagy Albert, Nagy Dénes, Nagy Béni, Nagy Domokos, Nagy Károly, Nagy János ifj., Nagy Áron, Péterfi Sándor, Nagy Dániel, Fazakas István, Fazakas Dénes, Fazakas János, Török Sándor, Szabó Lina, Bereczki Sándor, Sipos Ferencz, Nagy Gábor, Szabados József, Kovács Dénes, Nagy Lajos, Péterfi Albert, Kovács Lőrincz, Kovács Balázs, özv. Csiki Józsefné 20—20 fillér. Keresztesi Károly, Nagy Dénes, Szabó János, Csiki Zsigmond, Csiki László, Simon Jánosné 10—10 fillér. Péterfi Miklós 12 fillér. Keresztesi Eszter 8 fillér. Együtt: 10 korona 20 fillér.

Józan Miklós esperes útján: A budapesti unitárius egyházközség, harmadszor, 50 kor., Hübsch Vilmos 13 kor. 60 fill., Springmann T. 2 kor., Májai Béla 1 kor., 60 fill. Együtt: 67 kor. 20 fill.

Ifj. Szénásy Ferenczné 5 korona.

Dr. Boros Györg útján Street Kristóf. Sheffield (Anglia) 52 kor.

Szentannai Sámuel 454. sz. gyűjtőívén Sz.-Keresztúrról: Szentannai Sámuel 9 kor., Székely Jenő 2 kor., Éber Rezső, Rohoska József, Ujvári

Mihály, Bodor Miklós, Végler Gyula. Botos Imre, Nyakas József, Bocskay István, Sándor Domokos 1—1 korona. Együtt: 20 korona.

Nagy Lőrincz és Nagy Ferencz 468. számú gyűjtőívén adakoztak: Farkaslakán 10 kor. 42 fill., Szentléleken 4 kor. 40 fill., Bogárfalván 4 kor. 30 fill., Menyhárt András 2 kor., Szederjesi József, Szász Ferencz, Vass Gáspár 1—1 korona, N. N., Lőrincz Áron 40—40 fill., id. Kis Lajos, Balázs János, Szász István, Incze Pál, Incze István, Bodó István 20—20 fill., Kisfaludi Péter, N. N. 10—10 fill., Molnár 6 fill. Együtt: 26 kor. 38 fill.

Sándor Gergely gyűjtőívén adakoztak Derzsből: a derzsi unitarius egyházközség 40 korona. Egyesek gabonában és pénzben 18 kor., Sándor Gergely 2 kor. Együtt: 60 korona.

Pál Ferencz gyűjtőívén H.-Oklándról: A h.-oklándi unitárius egyházközség 50 kor., Pál Ferenczné, Pál Ferencz 5—5 korona. Együtt: 60 kor. A közhasznú szövetkezet Kolozsvárról 1 drb. 50 K. ért. üzletrész jegyet. Osváth Gábor esperes 97. sz. gy.-ívén Ürmösről: Az egyháztagok 14 K. Barabás Andrásné útján dr. Ferenczy Géza orsz. képviselő 10 kor.

A lelkész beiktatással kapcsolatosan rendezett táncmulatság tiszta jövedelme: 192 kor. 70 fill.

Gyűjtőív nélkül: Buzogány József 4 korona.

A budapesti unitárius egyházközség harmadszor 50 korona.

Az I—XIII. közlemény összege ..... 10003 kor. 61 fill.

E közlemény összege ..... 1218 kor. 99 fill.

Összesen ..... 11222 kor. 60 fill.

A fenti kegyes adományokat is hálás köszönettel fogadja és nyugtázza az egyházközség előljárósága. — Székelyudvarhely, 1905. aug. 4-én.

DEÁK LAJOS,
gondnok.

BARABÁS ANDRÁS,
pénztáros.

VÁRI ALBERT,
lelkész.

A hódmezővásárhelyen építendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(IV. közl.)

Raffay Károly 119. sz. gyűjtőívén (Kolozsvár): Daniel Lajos, Daniel Ferencz, Gangl Andor, Taglicht Samu 2—2 kor., Sugár Ferencz, Polnay György, Máté Árpád és Mózes, Herszényi Andor, Wachsmann Alvt. n., Caget Ákos, Thierfeld Mór, Gallus Viktor, Merza Jenő 1—1 kor., Ehrlich István, Nagy Géza, Árkosy Tamás 60—60 fill., Lázár Miklós, Ljchtenstein Mano, Kovacsovic Iván, Máté Viktor, Abrudbányai Ede, Varga Árpád, Mikó Lajos, Adorján Jenő 50—50 fill., Bartók Endre, Fosztó Sándor, Gál Zsigmond, Vajda Béla, Barabás Sándor, Kis Elek 40—40 fill., Weicherz Gusztó, Móri Mihály, Tóth Vilms, Kelemen Géza, Egyed József 30—30 fill., Gyulai Zoltán, Kis Ernő, Balogh István, Létay Balázs, Gelei Vilmos, Csipkés Lajos, Székely Ferencz, Barabás Zoltán, Barabás Tibor, Lukácsi Sándor, Rédiger Géza, Székely Tihamér, Müller Gyula, Osváth Árpád, Derzsi Jenő, Vas Pál, Fazakas Miklós, Tót Zsigmond, Nagy Miklós, Perédi József, Filep Jenő, Péter Pál, Oláh Ernő, Tokay György, Pálfi János, Bedő Zoltán 20—20 fill., Lőrinczi Zoltán, Lászlóczy István, Szász Károly, Gelei Kálmán, Fazakas Dávid, Pálfi Béla, Sárosi József, Tóth György, Dombi Mózes, Farezádi Gerő, Gálfi Zsigmond, Kovács Lajos 10—10 fill. Összesen 33 kor. 10 fill.

Somlyay Kálmán 150. sz. gy.-ívén (Léva): Faragó Sámuel 2 kor., N. N., Somlyay Kálmán 1—1 kor. Összesen 4 kor.

Józan Miklós 140. sz. gy.-ívén (Budapest): Unitarius egyházközség 50 kor., Ürmösi Miklós 10 kor., Dr. Ürmösi Gyula, Hübschné 6—6 kor.,

Józan Miklós, Bedő Albert, dr. Székely Ferencz 5—5 kor., Márai Lajos 3 kor., Springmann Ferencz, dr. Albert Áron 2—2 kor., dr. Pázsint Mihály 1 kor. Összesen 95 kor.

A 151. sz. gy.-íven : Perczel Ferenczné 20 kor., özv. Kozma Ferenczné 5 kor. Összesen 25 kor.

A 146. sz. gy.-íven : id Daniel Gábor (Budapest) 10 kor., özv. Figura Dánielné — Lasnyi Anna 400 korona.

Zoltán Ferencz 110. sz. gy.-ívén (Mezőberény): Bereczki Péter, id. Bereczki András 2—2 kor., ifj. Oláh József, Székely András, Cs. Bereczki András, id. Oláh József, Bagi András, Oláh Sándor, Esperes 1—1 kor., Balog Sándor 1 kor., Hlocsuba Ernő 60 fill., Zoltán Ferencz 50 fill., Bereczki Lajos, Sávolt Pál 40—40 fill., N. N., N. N., M. E., Bereczki Péter, Szlenk J. 20—20 fill. B. B. 10 fill. Összesen 15 kor.

Antonya Mihály 3. sz. gy.-ívén (Szováth): Unitarius egyházközség 5 kor., Antonya Mihály 2 kor. Összesen 7 kor.

Raffay Károly 232. sz. gy.-ívén (Kvár): Ávrán Horáczius. Wolf Gyula 1—1 kor., Szentiványi Zoltán 70 fill., Telkes Béla 64 fill., Szentkóvics Bogdán 60 fill., Györy Béla Kovacevics Iván, Albert Lőrincz, Rákóczi Béla, Müller Gyula. Varga Árpád 50—50 fill., Somkereki Gusztáv, Krausz Vilmos, Kohn Jenő, Jónás Imre, Székely György, Molnár Gergely 40—40 fill., Zsigmond Mihály, Kócs András, Gálfi Zsigmond, Feingenham Dávid, Máthé Viktor, Perédi Sándor, Gelei Kálmán, Gondos Jenő, Bence József, Löwi Jenő, Fazakas Miklós, Pál Sándor. Pap Emil, Bede Jenő, Wachsmann Antal, Balogh Gyula, Boros Gyula, Rechnitz Adolf, Kiss Béla, Aradi Gábor, Durugy Ferencz, Kovács Károly, Löwi Nándor, Székely Ferencz I, Pálfi József, Pap Béla, Péterfi Gyula, Máthé Árpád és Mózes, Bereczki Vilmos, Borbély Ferencz, Borbély Béla, Kelemen Miklós, Lövi Emil, Almásy Zoltán, Tóth György, Veres Kálmán, Sikó Tibor, Sikó Andor, Szász Domokos, Bedő Ferencz, Mikó Gyula 20—20 fill., Bartha Lajos, Lőrinczi Zoltán, Árkosi Ferenczi Árpád, Siménfalvi Gyula, Székely László, Filep Gábor, Filep Jenő, Elekes Mózes, Nagy Ferencz, Balázs József, Kisgyörgy Jenő, Fodor Ferencz, Pálfi László, Máttyás Samu 10—10 fill. Összesen 19 kor. 44 fill.

Baksa György 237. sz. gy.-ívén (Orosháza): Unitar. egyházközség 3 kor., Baksa György 1 kor., Horváth Pál 40 fill., Sárközi András, Horváth György, Rajki József, Breznyik András, Szokolai Dávid, Kiss János, Matula András, Süle Márton, Német József, Nagy László, Keresztes Lajos. Séllei András 20—20 fill., Bikádi György 10 fill. Összesen 6 kor. 90 fill.

A 238. sz. gy.-íven : Szeginé Orovetz Julia (Hódmezővásárhely) 100 kor., Németh Kálmán (Hódmezővásárhely) 5 kor. Benedek Mihály (Sz.-Keresztur 50 kor. Összesen 155 kor.

Az első-harmadik közlemény összege — — — 2127 kor. 16 fill.

E közlemény összege — — — — — 770 kor. 44 fill.

Összesen 2897 kor. 60 fill.

Úgy a jóakaró gyűjtők, mint a szíves adakozók fogadják az egyházközség hálás köszönetét. — Hódmezővásárhely, 1905. jun. 19.

BALÁZS ANDRÁS,
unitar. lelkész.